

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

В.о. завідувача кафедри

_____ Тетяна Мішеніна

Протокол № _____

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024 р.

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА В 7 КЛАСІ

Кваліфікаційна робота студентки групи
ЗУМЛм-23 другого(магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіти
(Українська мова і література),
додаткова спеціалізація –
Зарубіжна література
Зубенко Тетяни Вікторівни

Керівник: доктор філологічних наук,
професор **Бакум З. П.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

Члени ЕК _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

_____

(підпис) (ім'я та прізвище)

_____

(підпис) (ім'я та прізвище)

_____

(підпис) (ім'я та прізвище)

Кривий Ріг – 2024

АНОТАЦІЯ

Зубенко Т. В. Розвиток критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі: магістерська робота. Кривий Ріг, 2024. 85 с.

У кваліфікаційній роботі створено методика формування критичного мислення здобувачів освіти 7 класу під час вивчення дієслова. Обґрунтовано важливість розвитку критичного мислення як необхідного компонента сучасної освіти, що уможлиблює ефективний аналіз, оцінювання та використання інформації. Визначено лінгвістичні засади вивчення дієслова, психологічні особливості розвитку учнів 7-го класу, що мають вплив на розвиток критичного мислення, з'ясовано специфіку поняття «критичне мислення». Розглянуто підходи, принципи, методи, специфічні прийоми, засоби формування критичного мислення здобувачів освіти у вивченні дієслова. Проаналізовано модельні програми, підручники з української мови для 7 класу в контексті досліджуваної проблеми. Створено методика розвитку критичного мислення учнів під час вивчення дієслова, яка є ефективною.

Ключові слова: критичне мислення, вивчення дієслова, психологічний розвиток підлітків, мовна особистість, методи та прийоми навчання, лінгводидактика, система вправ.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА В 7 КЛАСІ	7
1.1. Лінгвістичні засади вивчення дієслова.....	7
1.2. Критичне мислення як наукова проблема.....	12
1.3. Психологічні особливості розвитку учнів 7-го класу.....	17
Висновки до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗРОБЛЕНОСТІ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ	24
2.1. Лінгводидактичні засади формування критичного мислення здобувачів освіти на уроках української мови.....	24
2.2. Аналіз чинних програм і підручників у контексті досліджуваної проблеми.....	33
2.3. Визначення рівня сформованості критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі.....	41
Висновки до другого розділу.....	50
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА В 7 КЛАСІ	52
3.1. Упровадження розробленої методики в освітній процес.....	52
3.2. Визначення рівня сформованості критичного мислення учнів після апробації методики.....	60
Висновки до третього розділу.....	66
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	70
ДОДАТОК А	77
ДОДАТОК Б	79
ДОДАТОК В	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна освіта зазнає змін під впливом нових викликів суспільства, що вимагає від здобувачів освіти не тільки знань, але й умінь аналізувати інформацію, оцінювати її об'єктивність та достовірність, ефективно використовувати здобуті знання для розв'язання різноманітних проблем (Закон «Про освіту», Закон «Про загальну середню освіту», Державний стандарт повної загальної середньої освіти, Концепція «Нова українська школа»). Особливого значення набуває розвиток критичного мислення загалом і під час вивчення граматики української мови зокрема. Усвідомлення природи дієслова, його граматичних категорій та специфіки вживання сприяє не лише кращому засвоєнню української мови, а й розвитку навичок логічного, аналітичного та критичного мислення.

На роль формування критичного мислення вказують як науковці, так і практики (Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, О. Кучерук, І. Кучеренко, С. Омельчук, М. Пентилюк, А. Попович та ін.). Упровадження методик, що стимулюють аналітичне і критичне осмислення, має на меті не тільки підвищення рівня знань учнів, але й розвиток здатності до самостійного мислення та розв'язання життєвих проблем. Саме тому дослідження аспектів розвитку критичного мислення учнів під час вивчення дієслова є актуальним та необхідним.

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю пошуку ефективних методик розвитку критичного мислення учнів 7 класу під час вивчення дієслова, що уможливило б підвищити якість мовної освіти та сформувати в учнів важливі компетентності, необхідні для успішного життя та самореалізації в сучасному світі. Відповідно, навчання української мови у взаємозв'язку з розвитком критичного мислення має посідати чільне місце в теорії та практиці навчання, що і спонукало до обрання теми «Розвиток критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі».

Теоретичну основу методики формування розвитку критичного мислення під час вивчення дієслова досліджено у працях: лінгвістів

(І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, С. Соколова та ін.); психологів (О. Бедлінський, П. Василик, Т. Карсаєвська, А. Личко, В. Редько та ін.); лінгводидактів (Л. Артеменко, З. Бакум, А. Богуш, О. Біляєв, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, М. Пентилюк та ін.).

Мета дослідження – створити й апробувати методику розвитку критичного мислення учнів 7 класу під час вивчення дієслова.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) визначити лінгвістичні засади навчання дієслова;
- 2) з'ясувати сутність поняття «критичне мислення»;
- 3) окреслити психологічні та лінгводидактичні чинники, які впливають на розвиток критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі;
- 4) проаналізувати навчально-методичне забезпечення в контексті досліджуваної проблеми;
- 5) визначити стан сформованості критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі;
- 6) створити методику формування розвитку критичного мислення здобувачів освіти 7 класу в навчанні дієслова та визначити її результативність.

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови в базовій школі.

Предмет – методика розвитку критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі.

Для реалізації окреслених завдань використано методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, зіставлення (для виявлення основних характеристик критичного мислення в лінгвістичній, психологічній, педагогічній, методичній літературі); емпіричні: метод спостереження за освітнім процесом, тестування, анкетування, бесіда (для виявлення рівня сформованості критичного мислення); статистичні: аналіз (анкетування учнів і вчителів для оцінки впливу застосованих методів на розвиток критичного

мислення); оброблення отриманих результатів анкетування, контрольних робіт.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що витлумачено поняття «критичне мислення в навчанні дієслова», створено методіку формування розвитку критичного мислення під час вивчення дієслова, яка адаптована до вікових особливостей учнів 7 класу; проаналізовано вплив розвитку критичного мислення на загальну успішність учнів у навчанні.

Практична значущість роботи – результати дослідження сприятимуть подальшому розвитку формування критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі. Матеріал кваліфікаційної праці може бути використаний учителями в практичній діяльності, під час підготовки до уроків за темою «Дієслово», а також студентами-філологами у процесі засвоєння дисципліни «Методика навчання української мови» та в написанні наукових робіт.

Апробація результатів дослідження. Участь у Регіональній науковій конференції «Українське слово в науковому вимірі», приуроченій до 90-річчя від дня народження професора Явір Валентини Василівни. За темою магістерської роботи опубліковано: тези «Розвиток критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі»; стаття «Формування національної самосвідомості здобувачів освіти на уроках української мови та літератури» Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), Бакум З. П., Білоконенко Л. А. та ін. Кривий Ріг, 2024. Вип. 12. С. 80–84.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами до них, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, який нараховує 70 позицій, і 3 додатки. Повний обсяг дослідження – 86 сторінок, із яких 69 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА В 7 КЛАСІ

1.1. Лінгвістичні засади вивчення дієслова

Актуальність дослідження лінгвістичних засад вивчення дієслова полягає в необхідності розуміння механізму функціонування дієслова в контексті сучасної української мови, а також у виявленні закономірностей, які уможливають краще розуміння логіки мовного вираження дії. Лінгвістичні засади забезпечують розуміння структури та функцій дієслова в мовленні, що є важливим для формування граматичних знань у здобувачів освіти. Усвідомлення ролі дієслова в реченні сприяє розвитку комунікативних навичок учнів. Вивчення дієслова може бути інтегровано з іншими лексичними та фонетичними аспектами, що сприяє усвідомленню мови як системи.

Інтеграція лінгвістичних основ вивчення дієслова з методикою розвитку критичного мислення суттєво підвищує рівень когнітивних навичок учнів, що сприяє не лише вивченню мови, але й загальному розвитку аналітичного й оцінювального мислення. Вивчення дієслівних форм та їх значень спонукає учнів до аналізу речень і текстів, адже учні навчаються ставити питання, оцінювати інформацію та формувати власні судження.

У лінгвістиці дієслово посідає одне з чільних місць завдяки своїй ролі у формуванні структури речення та вираженні динаміки подій [34]. Українські мовознавці виявляють значну увагу до комплексного аналізу дієслівної системи, розглядаючи її в різних аспектах функціонування. Це дослідження охоплює морфологічний, синтаксичний, семантичний та історичний аналізи, що дозволяють глибше зрозуміти структуру та динаміку дієслів в українській мові. Актуальність такого підходу зумовлена необхідністю всебічного вивчення дієслова як одного з основних елементів мовної системи. Відповідно, багатовимірний аналіз дієслівної системи слугує основою для

подальших розвідок. Дослідження дієслова в українській мові має багату традицію, що охоплює широкий спектр наукових підходів і методів. Упродовж тривалого часу науковці виявляли зацікавленість до цієї ключової частини мови, присвячуючи свої дослідження особливостям, функції та змісту дієслів (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, І. Огієнко, М. Плющ, О. Потебня, В. Русанівський, С. Соколова та ін.). Відповідно, виокремилися напрями, які необхідно враховувати в навчанні української мови в закладах середньої освіти.

1. Загальна теорія мови. Протягом багатьох десятиліть видатний український філолог О. Потебня проводив фундаментальні дослідження в царині українського мовознавства.

2. Морфологія та синтаксис дієслівних форм. І. Огієнко – один з провідних дослідників українського дієслова. Його праці «Історія української літературної мови» та «Українська граматика» докладно аналізують морфологію та синтаксис дієслівних форм.

3. Дієслівне керування. І. Вихованець – автор праці з функціональної граматики «Нариси з функціонального синтаксису української мови», де розглянуто дієслівне керування [8].

4. Категорії виду і часу дієслова. В. Русанівський – один з українських мовознавців ХХ століття, який досліджував історичний розвиток та сучасний стан дієслівної системи української мови, присвятив багато своїх праць вивченню категорій виду і часу дієслова в українській мові. Його дослідження стали класичними й досі є актуальними [55].

5. Морфологічні категорії дієслова. К. Городенська досліджує морфологічні категорії дієслова, особливості їх формування та функціонування [12].

6. Видові пари дієслова. С. Соколова аналізує аспектуальні характеристики дієслова, зокрема видові пари [56].

7. Номінативні функції дієслів, які розглядала М. Плющ, взаємодію з іменними частинами мови [28].

8. Граматичні категорії дієслова. А. Загнітко дослідив систему і структуру граматичних категорій дієслова [23].

З'ясовуючи лінгвістичні засади вивчення дієслова, апелюємо до потлумачень означеної категорії. І. Вихованць, К. Городенська зазначають, що дієслово – це частина мови, що виражає значення дії, процесу або стану [12]. У цьому контексті важливо вказати, що дієслово не лише відображає динаміку мовлення, але і є основою для формування більш складних мовленнєвих конструкцій. «Дієслово – це складна ієрархічна система морфологічних і синтаксичних категорій, що перебувають у постійній взаємодії», – стверджує А. Загнітко [22]. «Дієслово як центральна ланка в системі частин мови виявляє багатство і різноманітність граматичних категорій і форм», – наголошує О. Безпояско [16]. На думку С. Соколової [56], «дієслово» – частина мови, яка має характеристику динамічної ознаки, семантичні складники якої передаються розгалуженою системою граматичних категорій і їх матеріальних виразників. До дієслова належить п'ять докатегоріальних дієслівних форм [15].

До уваги взято дієвідмінюване дієслово, головною семантичною ознакою якого є матеріально виражений узаємозв'язок дії з її виконавцем. *Юність – це вік, коли людина робить одне з найбільших своїх відкриттів. Вона відкриває саму себе.*

Дієприкметник передає ознаку, що виникає внаслідок якоїсь дії чи процесу. Дієприкметник не пов'язаний безпосередньо з виконавцем, отже, в ньому не виявляється категорія особовості / безособовості: *Над умитим садом стоїть туман. Роман уже прочитаний.*

Дієприслівник – засіб додаткової характеристики якоїсь дії чи певного стану завдяки вказівці на іншу динамічну ознаку (пор.: *Юнак сидів. Він замислився – Юнак сидів замислившись*) – тут друга динамічна ознака стає засобом додаткової характеристики першої); зв'язок дієприслівника з категорією особовості / безособовості здійснюється через дієвідмінюване дієслово. Наприклад, у реченні: *Відпочивши, хлопці вирушили в далеку путь*

дієприслівник відпочивши передає додаткову дію, яка супроводжує головну: хлопці вирушили в далеку путь [59].

Неозначена форма є ключовим елементом у системі дієслів української мови, оскільки вона слугує вихідною точкою для формування всіх інших дієслівних форм. На інфінітив поширюється найменше дієслівних категорій, а саме: особовість / безособовість, аспектуальність та перехідність / неперехідність [58]. Розглянемо речення: *Вона хоче навчитися малювати*. Інфінітив *навчитися* не вказує на конкретну особу, що свідчить про його безособову природу, дозволяє використовувати його в різноманітних контекстах, не прив'язуючи до конкретного суб'єкта. Інфінітив *малювати* не вказує на часові характеристики дії, що відкриває можливості для формування різних часових форм.

Окрім того, лінгвістичні засади вивчення дієслова, з погляду лінгводидактів (С. Омельчук, С. Караман, М. Пентиліук), містять аналіз граматичних категорій (особа, число, рід, час, вид, спосіб). Важливими є питання, пов'язані з функціонуванням дієслів у різних контекстах, їх зв'язком з іншими частинами мови, а також з аспектами, які впливають на вживання дієслів у мовленні.

З погляду В. Горпинича [14], категорія особовості / безособовості має у своєму підпорядкуванні категорію особи. Особові дієслова виступають у чотирьох неособових утвореннях (дієприкметник, дієприслівник, безособова форма на *-но*, *-то*, інфінітив), а також в особових.

Особові й неособові дієслова змінюються за часами. Українська мова має чотири часові значення: теперішнього, минулого, давноминулого й майбутнього часу. Семантично всі часові форми об'єднує категорія виду, підпорядкована загально-дієслівній категорії аспектуальності: тільки дієслова недоконаного виду вживаються у формах теперішнього часу (*іду*, *пишу*, *розмірковую*); співвідносні з ними дієслова доконаного виду означають майбутній час (*піду*, *напишу*, *розміркую*) [60].

Особовим дієсловом властива також категорія способу, що складається з підкатегорій наказового (*пiди, зроби, пусти*), умовного (*пiшов би, зробив би*), спонукального (*iти б тобі, Петре*) і бажального (*мені б пiти*) способів. У межах категорії перехідності / неперехідності дієвідмінювані дієслова мають ще категорію стану, в яку втягуються й пасивні дієприкметники (*пишу лист – лист пишеться, лист написаний, лист був написаний, лист буде написаний*). Категорія стану тісно пов'язана з категорією особи й часу.

Підпорядкованими дієслівним категоріям є також дві іменні категорії: роду й відмінка. Категорія роду виявляє себе в формах минулого й давноминулого часу (*був, була, було; ходив був, ходила була, ходило було*), умовного способу (*ходив би, ходила б, ходило б*), дієприкметниках (*написаний, написана, написане*), категорія відмінка – у дієприкметниках (*написаний, написаного, написаному тощо*) [58].

Дієслова поділяються на I і II дієвідміни. (I дієвідміна, 1-ша особа: *пишу, пишемо; маюю, маюємо; 2-га особа: пишеш, пишете; маюєш, маюєте; 3-тя особа: пише, пишуть; маює, маюють; II дієвідміна 1-ша особа: сплю, спимо; стою, стоїмо; 2-га особа: спиш, спите; стоїш, стоїте; 3-тя особа: сплять; стоїть, стоять*).

У процесі дослідження встановлено, що дієслово є частиною мовлення, що не тільки відображає дії, але й істотно впливає на змістовну структуру речень. Його граматичні характеристики (вид, час, спосіб та особа) суттєво впливають на структуру висловлень та їхнє смислове навантаження.

Отже, вивчення дієслівних форм, значень і функцій у загальній середній освіті повинно здійснюватися цілеспрямовано та системно. Практика впровадження завдань, які сприяють критичному аналізу, має позитивний вплив на розвиток творчого мислення здобувачів освіти в процесі вивчення мовних явищ. Використання сучасних методик та інтерактивних технологій робить освітній процес більш ефективним для учнів, що покращує розуміння мовних структур. Подальші дослідження та запровадження нових підходів до навчання дієслова в освітній процес здатні

формувати компетентного мовця, забезпечувати реалізацію вимог до обов'язкових результатів навчання мовно-літературної галузі.

1.2. Критичне мислення як наукова проблема

Критичне мислення є важливим складником, що сприяє розвитку аналітичних навичок здобувачів освіти, здатності приймати обґрунтовані рішення. В умовах сучасного інформаційного середовища уміння критично оцінювати інформацію та формувати власну думку набуває особливої ваги. Дослідження науковців (Н. Вукіна, Т. Воропай, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Р. Пауль, О. Пометун) підтверджують, що критичне мислення є основою для продуктивного навчання та діяльності, адже воно забезпечує ефективне використання набутого знання в практичних контекстах.

У Державному стандарті базової середньої освіти [17] наголошено на формуванні компетентностей, серед яких критичне мислення посідає чільне місце. Окрім того, передбачено активне впровадження методик, які сприяють розвитку такого мислення здобувачів освіти, що стимулює їхні аналітичні здібності та заохочує до висловлення власних думок.

Одним із завдань сучасної школи є виховання свідомого громадянина, здатного ефективно функціонувати в демократичному суспільстві. Критичне мислення відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки дає змогу учням аналізувати соціальні, економічні та політичні явища, формулювати власні думки та брати участь у громадському житті. Відповідно, розвиток критичного мислення не лише сприяє академічному успіху, але й формує активну позицію молоді. У контексті Концепції «Нова українська школа» критичне мислення визначається як комплекс мисленневих операцій, який є складником наскрізних умінь, що передбачає здатність аналізувати, порівнювати, синтезувати та оцінювати інформацію з різних джерел; формулювати запитання, виявляти проблеми; генерувати гіпотези, оцінювати

альтернативи; а також робити свідомий вибір і обґрунтовувати ухвалені рішення [39].

У рамках глобалізації та швидкого технічного прогресу критичне мислення стає необхідною навичкою, що дозволяє учням адаптуватися до змінюваних умов життя. У новому стандарті освіти [17] акцентовано на тих аспектах навчання, які готують учнів до розв'язання реальних проблем, що виникають у їхньому житті. Цей підхід формує у здобувачів освіти здатність до самостійного мислення, аналізу ситуацій та прийняття зважених рішень.

Реалізація нових освітніх принципів сприяє формуванню в учнів навичок критичного мислення, що, своєю чергою, дозволяє їм успішно адаптуватися до сучасного суспільства та брати активну участь у його житті. Тому розвиток критичного мислення є не лише педагогічною метою, а й важливим чинником підготовки особистості до викликів майбутнього.

Аналізована проблема досліджується з кінця минулого століття в різних галузях знань (філософія, психологія, педагогіка, лінгводидактика). Проблема критичного мислення в українській дидактиці та методиці навчання є відносно новою, адже інтерес до цієї освітньої інновації в Україні виник наприкінці ХХ століття [65]. На сьогодні є чимало потлумачень категорії «критичне мислення».

О. Тягло розглядає критичне мислення як розумову діяльність, спрямовану на виявлення та виправлення власних помилок, обґрунтованість міркувань і точність тверджень [66]. Люди, з погляду Л. Вукіної, у яких сформоване критичне мислення, чесні перед собою; долають сумніви; ставлять запитання; інтелектуально вільні; ними практично неможливо маніпулювати [10].

С. Терно підкреслює, що інформаційна революція має суттєву антропологічний складник, що передбачає вдосконалення не лише технічних і технологічних аспектів, а й людської природи, зокрема, її мислення. Висловлюється думка, що головним капіталом стає не стільки сама

інформація, скільки спроможність її обробляти, і що навички критичного мислення є запорукою успіху в інформаційному суспільстві [62].

Науковець визначає критичне мислення як здатність використовувати певні прийоми обробки інформації для досягнення бажаного результату. Серед основних ознак критичного мислення він виокремлює вміння робити логічні умовиводи, ухвалювати обґрунтовані рішення, оцінювати результати оброблення інформації, процеси мислення, а також орієнтацію на результат. Це визначення підкреслює, що критичне мислення є контрольованим, обґрунтованим і цілеспрямованим процесом [63].

З погляду О. Пометун, основою розвитку критичного мислення є певні мисленнєві операції, доступні учням початкових класів. Це включає самостійне здобуття знань, просування від конкретного до абстрактного, формування умовиводів і здібності до порівняння [50].

Подані міркування свідчать про те, що проблема критичного мислення в Україні розвивається і змінюється, відображає еволюцію науки та соціального життя. Критичне мислення тісно пов'язане з логічним і творчим мисленням. Воно передбачає певну логіку в перебігу думок: кожна наступна ідея базується на попередніх умовиводах, що дає можливість виявляти закономірності та передбачати події. Під час розвитку критичного мислення активізується творчий процес, де формулюються гіпотези та розглядаються альтернативні рішення. Окрім того, критичне мислення, із погляду науковців (І. Бондарчук, Т. Воропай, О. Пометун, Л. Терлецька, С. Терно, О. Тягло), полягає в умінні приймати зважені рішення, критично аналізувати знання та застосовувати їх до нових реалій.

Критичне мислення, згідно з визначенням І. Бондарук [5], є важливим компонентом, що дозволяє індивіду приймати обґрунтовані рішення, усвідомлювати реальні труднощі та шукати раціональні шляхи їх розв'язання з використанням сучасних технологій. Це вміння полягає в критичному аналізі отриманих знань, їх практичному застосуванні та усвідомленні контексту. Окреслює кілька ключових характеристик критичного мислення:

аналітичність, що передбачає добір, порівняння та зіставлення фактів; асоціативність, яка стосується встановлення в'язків між відомими фактами; логічність, яка забезпечує побудову обґрунтованих доказів; системність, що дозволяє розглядати об'єкт або проблему зав'язків і характеристик.

О. Пометун акцентує на тому, що критичне мислення є набором розумових стратегій і операцій, які дозволяють особі формулювати обґрунтовані висновки та ухвалювати рішення. Вона зазначає, що критичне мислення поєднує аналіз, синтез і оцінку достовірності інформації, а також здатність визначати проблеми, виявляти їх причини, прогнозувати наслідки, генерувати альтернативні гіпотези та ухвалювати зважені рішення [4].

У результаті аналізу різних підходів до трактування поняття «критичне мислення» О. Тягло формулює узагальнення, відповідно до якого критичне мислення визначається як здатність чітко виокремлювати проблему, що потребує вирішення, самостійно здійснювати пошук, обробку та аналіз інформації, логічно конструювати власні думки, наводити переконливі аргументи, відкритість до сприйняття думок інших, водночас зберігаючи принциповість у відстоюванні власної позиції [67].

Дослідження психолого-педагогічної літератури уможливило виокремлення кількох функцій критичного мислення.

1. Регулятивна функція передбачає вміння усвідомлено діяти та корегувати свої дії відповідно до об'єктивних умов.

2. Оціночна полягає в оцінці власних та чужих думок і дій.

3. Функція ініціації виявляється у виявленні та коригуванні пізнавальної суперечності, а також у спробі знайти необхідні дані для розв'язання проблеми на основі суперечливих даних.

4. Стимулювальна функція полягає в активізації потреби в нових знаннях та вміннях, у генеруванні нових гіпотез і зацікавленості в самостійних дослідженнях.

5. Коригувальна передбачає раціональний відбір необхідного матеріалу та пошук інформації.

6. Прогнозувальна функція прогнозує розвиток ситуації, демонструє високий рівень критичного мислення.

7. Моделювальна функція полягає у створенні моделей дій і результатів; передбачає розроблення математичних моделей об'єктів дослідження та орієнтована на абстрагування й ідеалізацію [6].

Критичне мислення визначає рівень здібностей особистості, яка здатна передбачати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію; пропонувати альтернативи; обґрунтовувати власну позицію [60]. Це корелює навчання здобувачів, їхнє критичне мислення з таксономією Блума та Андерсона-Кратвола, які обґрунтовують такі навички [51]:

- 1) аналіз – можливість зрозуміти;
- 2) роз'яснення – здатність не лише відтворювати відомості, але і презентувати їх;
- 3) оцінка – частковий аналіз досягнень;
- 4) пояснення – здатність усвідомлювати інформацію;
- 5) висновок – здатність робити висновки;
- 6) інтерпретація – розуміння інформації;
- 7) судження – оцінювання ідеї або частини інформації;
- 8) об'єктивність – оцінювати ідею неупереджено;
- 9) розв'язання проблем – охоплює аналіз, розв'язок і упровадження;
- 10) міркування – логічне мислення щодо порушеної проблеми.

Розвиткові критичного мислення сприяє використання сучасних технологій, що гарантує отримання результату, тобто керованого та упевненого мислення. Означений тип мислення застосовують для розв'язання проблем, висновків, оцінок та рішень.

Отже, критичне мислення є складним і багаторівневим феноменом, що вимагає вмілого використання розумових стратегій та операцій, є не лише головним компонентом академічних досягнень здобувачів освіти, але й важливим чинником їхньої соціалізації. Сучасні реалії потребують переходу на оновлену освітню систему, позбавлену репродуктивного стилю навчання

та перелаштування на нову освітню парадигму, яка забезпечить мислительну діяльність учнів. У XXI столітті вчитель натрапляє на нові вимоги, оскільки його роль у професійній діяльності змінюється. Замість трансформатора знань він і координує когнітивну діяльність учнів, що вимагає відмови від традиційних методів навчання на користь активних та інтерактивних методів.

1.3. Психологічні особливості розвитку учнів 7-го класу

Підлітковий вік, до якого належать учні 7 класу, є специфічним і важливим етапом у житті людини. У цьому віці відбуваються суттєві фізичні, психічні зміни, які впливають на освітні процеси і розвиток особистості. Різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб є одним з основних завдань загальноосвітньої школи. Реалізація цього завдання потребує системного вивчення психічного розвитку, загалом і під час вивчення української мови зокрема [3]. Підлітки починають активно усвідомлювати себе як особистість. Вони порушують питання про власну ідентичність, цінності, погляди на життя. Це може привести до експериментування з образом себе, що іноді виражається у зміні стилю одягу, уподобаннях та поведінці [30].

Характерно, що в цей період проявляються дві форми свідомості: почуття дорослості та «Я-концепція». Підліток не хоче належати до дитячої культури і починає претендувати на рівні з дорослими на права, однак з об'єктивних причин ще не може повноцінно увійти у світ дорослих [54].

Спроби дітей імітувати дорослих можуть проявлятися через різні чинники, переважно через наслідування звичок і поведінкових моделей старших. У контексті дидактики та педагогіки найбільш конструктивним і значущим виразником дорослості необхідно вважати інтерес дітей до інтелектуальної діяльності. Це передбачає зацікавленість як прикладними, так і теоретичними аспектами наукових дисциплін, а також прагнення до

самоосвіти, що свідчить про активний процес засвоєння знань та розвиток критичного мислення.

Місцем, де підліток може приміряти «патерни дорослої поведінки», є оточення ровесників, а також школа. Щоб наслідування дорослих мало конструктивний розвиток, у закладі освіти мають бути створені відповідні умови для своєчасного виявлення нахилів і вподобань учнів, щоб вчасно реагувати на пізнавальні запити [7].

У цей час відбувається пошук власного «Я», або самоідентифікація. Пошук моделі для наслідування є ще однією з характерних ознак підліткового віку [27]. Наслідуючи певні зразки, учень усвідомлює ціннісні норми соціальних ролей, тих груп, до яких він уналежнений. Через діяльність, яку учень виконує задля утвердження чи наближення своєї приналежності до певної категорії, здійснюється розвиток його соціальної адаптації. На відміну від авторитарних суспільств, де соціальний статус особистості, межі та поведінкові моделі є зазвичай встановлені, чітко окреслені, соціум пропонує особистості різноманіття пропозицій та орієнтирів: ціннісних, професійних, культурологічних [68].

Соціальні моделі в сучасному суспільстві набувають дедалі більшої ваги, а норми стають розмитими, нечіткими, що ускладнює вибір життєвого шляху для підлітків. Варіативність, однак, має як позитивні, так і негативні аспекти: наявність різноманітних варіантів вибору надає підліткам можливість експериментувати з різними соціальними ролями, включаючи ті, що можуть вважатися девіантними або деструктивними.

У пошуку власної ідентичності неабияке значення має взаємодія з успішними особистостями, оскільки характеристика такої особи може суттєво впливати на ціннісні особливості, погляди та стратегії майбуття підлітка. Тому в контексті навчання важливо презентувати учням досконалі зразки успішних діячів із різних сфер (спорт, мистецтво, політика). На думку психологів, система уявлень про своє місце в соціумі, або ж «Я-концепція», формується у підлітків приблизно до 15 років. Це підкреслює важливість

створення середовища, яке сприяє розвитку позитивної ідентичності молодих людей [54].

Це вік, коли відбувається високий рівень рефлексії, усвідомлюється власна індивідуальність, окреслюються плани на майбутнє, а особистість, що розвивається, готує свої задатки та здібності згідно з ролями, які необхідно виконувати в різних життєвих ситуаціях. Образ самого себе, який конструюють підлітки, є важливий для подальшого особистісного розвитку.

Окрім того, підлітковий вік відзначається розвитком пізнавальних процесів, навчання стає основною діяльністю, проте зазнає суттєвих змін в організації. Цей період характеризується зростанням активності й самостійності учнів, зміною мотивів навчання (пізнавальних, соціальних). Підлітки починають активно цікавитися новими знаннями та досвідом, ставлять запитання, досліджують навколишній світ і шукають логічні зв'язки між предметами. Це створює сприятливі умови для впровадження активних методів навчання, які стимулюють пізнавальну діяльність.

Значні зміни здійснюються в пізнавальній площині підлітка. У цей період у здобувачів відбувається переакцентуація від конкретного до абстрактного сприйняття [42]. Мислення підлітка характеризується дорослістю – розвиток інтелекту тяжіє до абстрагованих ідей, політики, аналізу суспільних явищ, глобальних процесів тощо. Сприймаючи довкілля, індивідуальне сприйняття, долаючи страхи, підлітки намагаються вибудувати світобачення. Такий інтелектуальний розвиток свідчить про становлення світогляду.

Розвиток уяви, поєднаний з теоретичним та абстрактним мисленням, слугує для удосконалення творчого мислення, яке виражається через віршування, написання картин, мистецтво, моделювання. Окрім того, має видимий результат, іноді приховані відчуття, які отримує підліток через задоволення від власних мрій.

Підліток зазнає суттєвих змін у стосунках: коли раніше спілкування відбувалося з дорослими, то в підлітковому віці учні тяжіють до своїх

однолітків, думка, погляди, позиція яких важливіша ніж настанови вчителя чи батьків. Підліток оцінювально ставиться до навколишніх, проте вразливий до критики на власну адресу. З огляду на це важливо розвивати в підлітків уміння вислуховувати позиції тих, хто поряд, робити правильні висновки [41].

Пам'ять у цей період характеризується послідовністю, довільністю. Поглиблюються когнітивні інтереси учнів, вибіркоким є інтерес до навчальних предметів. Підлітки в 7 класі здатні формувати більш складні думки та критично оцінювати інформацію. Вони аналізують не лише факти, але й аргументи, визначають погляди навколишніх і формують власну. Це важливо в контексті навчання, адже критичне мислення може сприяти успішному засвоєнню матеріалу.

У процесі дослідження психологічних особливостей розвитку учнів 7-го класу встановлено, що цей вік характеризується комплексними трансформаціями в когнітивній, емоційній та соціальній сферах. Учні виявляють значний прогрес у розвитку абстрактного мислення, що дозволяє їм глибше зрозуміти складні концепції та логічні зв'язки між ними. Ці зміни потребують від педагогів нових підходів до навчання, що враховують зростаючу здатність учнів до самостійного осмислення та аналізу інформації [48].

На думку науковців (Н. Гончарова, Ю. Горбенко, Ю. Калюжна, М. Мельничук, Н. Мишко, В. Моргун, Л. Перетяцько, М. Рева, Т. Тітова, А. Харченко, Н. Чайкіна, Т. Яновська), розуміння психологічних особливостей учнів 7 класу має критичне значення для успішного навчання та виховання. Учителі й батьки мають бути готовими до змін, які проходять підлітки, підтримувати їх у розвитку критичного мислення, емоційної стійкості й соціальних навичок. Це сприятиме не лише академічному успіху, а й усебічному розвитку особистості підлітка.

У процесі дослідження психологічних особливостей розвитку учнів 7 класу виявлено кілька ключових аспектів, які впливають на їхній розвиток.

По-перше, цей період характеризується значними змінами в когнітивній сфері, зокрема розвитком абстрактного мислення та здатності до логічного аналізу. Учні починають краще розуміти складні концепції й узаємозв'язки між ними. По-друге, важливим аспектом є емоційний розвиток. У цьому віці діти часто стикаються з емоційною нестабільністю, що може проявлятися у вигляді перепадів настрою й підвищеної чутливості до критики [53].

Соціальний розвиток також відіграє значну роль. Підлітки активно шукають своє місце в колективі, формують дружні стосунки, вчаться співпрацювати з однолітками. Цей процес може бути складним, але він є важливим для формування соціальних навичок, які будуть корисними в майбутньому [61].

Розвиток учнів 7 класу є багатограним процесом, що передбачає когнітивні, емоційні й соціальні аспекти. Усвідомлення цих особливостей уможливорює створення умов для навчання та розвитку кожного учня [4]. Згідно з Державним стандартом базової середньої освіти сучасна школа покликана забезпечити різнобічний розвиток особистості учня, який здатен діяти творчо, мислити креативно, продукувати нові ідеї [17].

Отже, розуміння психологічних особливостей розвитку учнів 7 класу є необхідною умовою для створення ефективних стратегій навчання та виховання. Це знання дозволить вчителям і батькам краще підтримувати учнів у їхньому розвитку, сприяти формуванню гармонійних особистостей, здатних до успішної соціалізації в майбутньому.

Висновки до першого розділу

У розділі з'ясовано, що дієслово – одна з ключових частин мови в лінгвістичній системі, відіграє важливу роль у комунікуванні. Якісне засвоєння здобувачами освіти структури та функцій дієслів є важливим етапом у формуванні їхніх ключових та предметної компетентностей. Навчання морфології ґрунтується на лінгвістичних засадах, під якими

розуміють позиції, які стали основою теорії та практики вивчення дієслова в школі. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що в сучасній лінгводидактиці напрацьовано науковий ресурс для осмислення, узагальнення й упровадження в практику ефективної методики вивчення дієслова, що сприяє не лише засвоєнню граматичних правил, але й розвиває мовленнєві навички, може стимулювати розвиток критичного мислення учнів через аналіз і порівняння мовних явищ.

У результаті дослідження концепції критичного мислення визначено, що ця категорія є важливим компонентом сучасної освіти, охоплює здатність аналізувати, оцінювати та синтезувати інформацію. Розвиток критичного мислення допомагає учням не тільки краще засвоювати навчальний матеріал, але і формувати навички, необхідні для повсякденного життя, дає змогу зосередитися на запам'ятовуванні інформації, на її активному переосмисленні та застосуванні в різних ситуаціях навчання.

Досліджено психологічні особливості розвитку учнів 7-го класу. Вік 12 – 13 років характеризується значними психологічними змінами, які впливають на когнітивний та емоційний розвиток здобувачів освіти. У цей період важливо враховувати індивідуальні особливості та потреби учнів, сприяє ефективному засвоєнню навчального матеріалу та розвитку критичного мислення. Визначено, що учні 7 класу прагнуть до самостійності, активного спілкування та можуть демонструвати критичність у судженнях, однак часто потребують належного спрямування та підтримки з боку вчителів. У зв'язку з цим використання інтерактивних методів навчання, які поєднують вивчення дієслова з розвитком критичного мислення, може сприяти підвищенню зацікавленості учнів та мотивації до навчання.

Отже, теоретичні основи, з'ясовані в першому розділі, підтверджують важливість інтеграції критичного мислення у процес навчання дієслова, що не тільки підвищує якість засвоєння мовного матеріалу, але й готує учнів до більш складних завдань у майбутньому. Відтак створено фундамент для подальшого дослідження і практичного застосування теоретичних

напрацювань розвитку критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в наступних частинах роботи.

РОЗДІЛ 2

СТАН РОЗРОБЛЕНOSTІ ДОСЛІДЖУВАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ

2.1. Лінгводидактичні засади формування критичного мислення здобувачів освіти на уроках української мови

Українська мова – предмет, уналежнений до мовно-літературної галузі, мета якої – розвиток компетентних мовців із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, спілкуються для духовного, культурного та національного збагачення, формування ціннісних орієнтацій і ставлень.

Проблема формування ключових компетентностей здобувачів освіти є одним з основних завдань Нової української школи [39], що визначається потребою в підготовці учнів до адаптації в швидко змінюваному світі, де вони повинні мати змогу успішно реалізовуватися в різних сферах життя, включаючи професійну діяльність і соціальну інтеграцію. Розвиток ключових компетентностей забезпечує учням навички, знання і вміння, що сприяють їх соціальному, емоційному й інтелектуальному розвитку. Відповідно, формування зазначених компетентностей є важливим для Нової української школи та підготовки молоді до викликів сучасності.

У дослідженні лінгводидактичних засад розвитку критичного мислення учнів під час вивчення дієслова постає необхідність аналізу підходів, принципів, методів і прийомів навчання мови, визначення їх змістового наповнення та з'ясування ознак.

«Підхід» у лінгводидактиці визначають як стратегічну систему, яка об'єднує теоретико-методичні способи, технології та шляхи реалізації освітнього процесу, зокрема в контексті навчання мови. Вважатимемо, що поняття «підхід до навчання мови» є категорійним елементом дисципліни, яке утворює ієрархічну структуру. Складниками цього утворення є закономірності, принципи, правила, технології, форми, методи, прийоми та

засоби навчання. Практична реалізація підходів відбувається під час проведення уроків української мови, які є основною організаційною формою навчання [52].

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [17] визначено особистісно орієнтований, компетентнісний та діяльнісний підходи. Особистісно орієнтований підхід враховує індивідуальні можливості й здібності учнів, пропонує створення комфортних умов для навчання та саморозвитку [29]. Компетентнісний підхід покликаний формувати в учнів життєвих та професійних компетентностей: знань, умінь, навичок і досвіду мовленнєвої, комунікативної, мовної, соціокультурної грамотності [35]. Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учнів, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища. Усі підходи функціонують як цілісна система на уроках української мови, взаємодоповнюють та поглиблюють один одного. Урахування кожного з цих підходів є методично значущою основою для проектування уроку [2].

Сьогодні поняття «компетентність» посіло місце на загальнодидактичному і методологічному рівні, пов'язане з його системно-практичними функціями й інтеграційною надпредметною роллю в освіті:

1) швидкість технологічних змін вимагає не лише базових знань, але й здатностей адаптуватися до нових умов, що підкреслює важливість розвитку компетентностей;

2) система освіти все більше спрямована на досягнення конкретних результатів, а не лише на отримання знань; компетентності фокусуються на практичному застосуванні знань;

3) компетентність передбачає інтеграцію знань із різних галузей, що підвищує здатність учнів до критичного мислення та розв'язання комплексних завдань;

4) у глобалізованому світі важливо мати навички, які дозволяють ефективно взаємодіяти в міжнародному середовищі, що спонукає до акцентування на міжкультурних компетентностях [21].

Відповідно, компетентність стала основою розроблення освітніх методик і стратегій. Компетентність є основою для формування всебічно розвиненої особистості, здатної ефективно діяти в сучасному світі. Вона забезпечує не лише академічний успіх, але й соціальну адаптацію, емоційний інтелект і особистісний розвиток. Сучасні освітні системи повинні орієнтуватися на формування компетентностей, що відповідають вимогам часу [20].

Навчання української мови передбачає не лише засвоєння знань теорії мови, але також розвиток умінь і навичок, які становлять інструментальну основу мовної компетентності. Проте найважливішим аспектом є особистісний розвиток здобувачів освіти, набуття духовно-морального досвіду, необхідного для формування свідомого громадянина, який захищає свої погляди, пізнає світ і своє місце в ньому, критично оцінює ситуації [36].

Організація процесу формування розвитку критичного мислення учнів під час вивчення дієслова зумовлюється передовсім принципами, які встановлюють правила навчання. У методиці принципи навчання визначають як своєрідні правила діяльності, вихідні положення, на яких створюють зміст уроків, обирають застосування методів, прийомів і засобів навчання [47]. Методика навчання морфології ґрунтується на загальнодидактичних (науковості, послідовності, перспективності, системності тощо), лінгводидактичних (принципи розуміння мовних значень, принцип розвитку чуття мови, принцип вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту в єдності змісту і форми, принцип тісного поєднання розвитку мовлення з розвитком мислення, принцип комунікативності) та специфічних (навчання морфології у взаємозв'язку із синтаксисом) принципах.

На думку О. Біляєва, С. Карамана, І. Олійника та М. Пентилюк, метод – інтегрована діяльність вчителя та учнів, що має за мету забезпечення

засвоєння мовних знань, умінь і навичок, а також організації пізнавальної діяльності. У лінгводидактиці «метод навчання» до нині не має одностайного погляду науковців на визначення: методи навчання – це упорядковані способи організованої діяльності вчителя й учнів, спрямовані на досягнення цілей освіти [30]; «способи, прийоми, методика дослідження мовних явищ. За допомогою цієї категорії реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольна-корекційна та ін.» [44]; «спосіб досягнення мети, спосіб пізнання, упорядкована діяльність, упорядковані способи організованої діяльності вчителя й учнів, спрямовані на досягнення цілей освіти; комплекс навчальних засобів і прийомів, що сприяють виконанню певного завдання чи розв'язанню певної проблеми [33]; інтеракція суб'єктів навчання, спрямована на реалізацію запланованих поурочних цілей, структурними елементами яких є прийоми навчання [45].

Класифікація методів навчання ґрунтується на різних критеріях, поміж яких:

1) рівень пізнавальної діяльності, що включає пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницькі методи (О. Дудников, І. Лернер, М. Скаткін);

2) джерело одержання знань, яке може бути представлене словом учителя, бесідами, аналізом мови, вправами, використанням наочних посібників, роботою з навчальною книгою, екскурсіями (І.Палей, О. Федоренко);

3) спосіб взаємодії вчителя й учнів, що охоплює усний виклад матеріалу, бесіди, роботу з підручником, методи вправ та спостереження учнів над мовою (О. Біляєв, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентиліук);

4) спосіб взаємодії та рівнем пізнавальної діяльності учнів (К. Плиско);

5) за напрямом організації навчання (Т. Донченко);

6) на основі інтегративно-диференційованого підходу за різними ознаками (О. Кучерук) [32].

У дослідженні будемо послуговуватися такими методами: усний виклад учителем матеріалу, бесіда, спостереження, робота з підручником, контент-аналіз, метод вправ, метод кейсів, методи формування мовної компетентності, методи формування мовленнєвої текстової компетентності, методи формування комунікативної компетентності.

Метод навчання є складним і багатограним поняттям, яке охоплює сукупність відповідних прийомів. Хоч терміни «метод» і «прийом» тісно пов'язані, вони не є тотожними чи рівнозначними. Прийом можна розглядати як складник методу навчання, що виступає в ролі інструмента і засобу реалізації методу. Це конкретні дії, що сприяють досягненню визначених навчальних цілей, які виконують учитель або учень [40].

Доцільно використати приклади сконструйованих лінгводидактичних прийомів, що забезпечують практичне впровадження технології критичного мислення на уроці української мови.

1. Кластер (групування, асоціативний куш).

Метод організації інформації, який полягає у згрупуванні понять, ідей або об'єктів, що мають спільні ознаки або асоціації. Підхід дозволяє візуально проілюструвати зв'язки між різними елементами, що сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню інформації. Основні характеристики кластера: у центрі кластера розміщено основне поняття або тема, навколо якої групуються інші елементи; підпункти, які пов'язані з центральною ідеєю, розташовані навколо неї у вигляді «грона» або «вузлів». Кластер зазвичай поданий у графічному вигляді, що унаочнює зв'язки між ідеями.

2. Ромашка запитань.

Метод «Ромашка запитань» є інструментом, який дозволяє структуровано формувати запитання на різних рівнях розуміння та критичного мислення, згідно з таксономією Блума, що забезпечує глибше розуміння теми та сприяє проведенню активних дискусій в освітньому середовищі. Учитель обирає певну тему, що стане основою для генерації

запитань. Визначається формат «ромашки», який може бути як візуально поданим на дошці, так і надрукованим попередньо. У центрі «ромашки» розміщено основну тему, а навколо пелюстки для різних рівнів запитань відповідно до таксономії Блума, а саме: запитання на з'ясування фактів; запитання на пояснення понять; запитання щодо використання знань у практиці; запитання, для виявлення взаємозв'язків; запитання для створення нових ідей на основі наявних знань; запитання для формулювання суджень та аргументів.

Учасникам надається час для формування запитань за кожним рівнем – від рівня знань до оцінки. Завдяки цьому учасники мають змогу презентувати свої думки, обговорити їх значення та важливість у контексті теми. Після заповнення «ромашки» проводиться обговорення сформульованих запитань. Учасникам пропонують відповісти на запитання один одного, пояснити свої думки й аргументи. Цей етап є важливим для розвитку навичок критичного мислення та формування аргументованих позицій. Метод «Ромашка запитань» не лише сприяє розвитку критичного мислення та вміння ставити запитання, але й стимулює активне навчання, залучає учасників до глибшого аналізу предмета обговорення.

3. Сенкан (Сінквейн).

Сенкан – навчальна вправа, що стимулює розвиток творчого мислення та мовленнєвих навичок учнів. Вона полягає у складанні короткого вірша, що передає сутність теми. Застосування сенкану в освітньому процесі сприяє розвитку креативності, вмінню аналізувати та узагальнювати інформацію. Вправа стимулює збагачення словникового запасу та покращує навички письмового викладу думок.

4. Сократівські запитання.

Сократівські запитання є потужним педагогічним інструментом, що застосовується на всіх етапах уроку. Сприяє з'ясуванню та висуненню ідей, дослідженню змістової інформації.

Запитання, орієнтовані на з'ясування, наприклад, можуть передбачати такі фрази : *«Що ти маєш на увазі, коли кажеш...?»* або *«Яке завдання ти хочеш виконати...?»*; або *«Який приклад ти можеш навести...?»*, що дозволяє глибше поринути в обговорювану тему.

Запитання, що виходять з припущень: *«Які припущення і гіпотези ти робиш? Чому це припущення?»*, допомагають учням усвідомити свої базові переконання та логіку їх формування.

Щодо запитань, які визначають перспективу думок: *«Чи є перспектива в тому, що...?»* або *«Яка є твоя думка щодо...?»*, вони запрошують учнів розглянути тему з різних боків і оцінити можливі тенденції. Запитання, що фокусуються на фактах, причинах та доказах, наприклад, *«Які твої докази...?»*, *«Чому ти так думаєш...?»* та *«Наскільки ти впевнений в тому...?»*, спонукають до критичного мислення і допомагають учням формулювати аргументовані позиції. Упровадження Сократівських запитань в освітньому процесі сприяє розвитку аналітичних здібностей і поглибленню розуміння вивченого матеріалу.

«Лист по колу». Передбачає групову форму роботи. Кожен учень на аркуші паперу фіксує ключові поняття або тези теми (терміни, поняття, явища, лінгвістичні одиниці). Потім кожен учень має прочитати написане і доповнити його власною інформацією. Навчальні дії закінчуються тоді, коли аркуш заповнений і повертається до першого учня.

У технології сучасного уроку методи й прийоми навчання реалізуються в різноманітних формах, які є основними компонентами сучасного уроку. Форми навчальної діяльності застосовуються відповідно до обраної технології навчання (особистісно орієнтованою, проблемною, інтерактивною або спрямованою на розвиток критичного мислення).

У сучасній педагогічній системі важливу роль відіграє освітня технологія розвитку критичного мислення, мета якої – розвиток розумових навичок учнів, необхідних не тільки в навчанні, але й у повсякденному житті

(уміння приймати виважені рішення, працювати з інформацією, аналізувати явища тощо) [19].

Особливим компонентом лінгводидактики є поняття «технології навчання», «технології уроку». М. Пентилюк виокремлює такі складники технології уроку: мета навчання; учитель і учень; структура і зміст; оптимальна організація уроку; методи, прийоми, засоби навчання, оцінка уроку [43].

Технологія формування та розвитку критичного мислення –система діяльності, що ґрунтується на дослідженні проблем та ситуацій на основі самостійного вибору, оцінки та визначення міри корисності інформації для особистих потреб і цілей.

Мовна особистість та технологія розвитку критичного мислення тісно пов'язані. Формування мовної особистості включає в себе здатність не тільки до комунікації, але і до аналізу, синтезу та критичного сприйняття інформації. Технологія розвитку критичного мислення допомагає учням аналізувати мовні явища, ставити під сумнів отриману інформацію та робити обґрунтовані висновки, що є основою для розвиненої мовної особистості. Критичне мислення дозволяє учням розуміти глибинні смисли текстів, оцінювати аргументи та самостійно формулювати думки, що є ключовими складовими мовної компетентності. Це, своєю чергою, підвищує рівень їхньої комунікативної компетентності, робить їх більш впевненими та усвідомленими в своїй мовній діяльності.

О. Пехота визначає концептуальні основи сучасного уроку української мови в контексті технології розвитку критичного мислення.

1. Пріоритетом розвитку учнівської компетентності є визнання життєвої необхідності, теоретичної значущості та практичного застосування знань, умінь і навичок, як ключових, так і предметних – комунікативних.

2. Урок планують з огляду на учня, з урахуванням його мисленнево активної ініціативи, критичної позиції та власного погляду.

3. Взаємодія учня зі змістовною інформацією (текстом) відбувається у формі репродуктивної та продуктивної мовленнєвої діяльності.

4. У процесі навчання учні заохочуються до активної аналітичної роботи за алгоритмом: критичне осмислення інформації; відбір необхідної, важливої змістової інформації (репродуктивна діяльність, засвоєння інформації); створення власного висловлювання (продуктивна мовленнєва діяльність).

5. Урок передбачає діалогічну активну суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

6. Розвиток критичного мислення кожної особистості повинен бути цілісним і тривалим процесом (мотивованим, цілевизначеним, рефлексійним) протягом навчального заняття, з уроку в урок, з року в рік [44].

Зміст організації навчання технології критичного мислення сконцентовано навколо тексту як провідного засобу навчання на уроці української мови. Головна роль у змісті відводиться інформаційному тексту, у процесі роботи з яким учні читають, сприймають, осмислюють, переказують, аналізують, трансформують, інтерпретують, дискутують і, врешті-решт, створюють власний текст [49].

М. Пентилюк розробила лінгводидактичну модель навчання української мови в технології розвитку критичного мислення, змістові та процесуальні особливості створено з урахуванням когнітивного процесу: виклику, осмислення і роздумів. Практична реалізація включає мотивацію, визначення цілей, рефлексію навчальної роботи, аналітичну роботу, залучення учнів до пошуку інформації та прийняття рішень [43] (додаток А).

Розвиток критичного мислення є складним процесом, який вимагає упровадження діалогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії серед усіх учасників освітнього процесу, що реалізується через різні позиції взаємодії, такі як учитель-учні, учитель-учень, учень-учень тощо. Використання дискусійних форм навчання сприяє активізації критичних мисленнєвих процесів у школярів, що є ключовим для їхнього розвитку [26].

Упровадження технології критичного мислення є складним, але цікавим процесом оволодіння знаннями та формування вмінь, що вимагає від вчителя-словесника ґрунтовної підготовки, тривалого проектування та ефективною реалізації. Процес навчання можна розглядати як обмін знаннями, що дозволяє здійснити колективний відбір істинних знань та рішень.

Отже, завдяки застосуванню технології критичного мислення у здобувачів освіти формується аналітичне мислення, розвиваються креативні здібності та збагачується інтелект. Технологія розвитку критичного мислення дозволяє виховувати мовну особистість, яка є активною, комунікативно компетентною та підготовленою до майбутньої життєвої комунікації. Така особистість здатна ефективно розв'язувати проблеми і приймати обґрунтовані рішення в умовах змінених обставин спілкування. Учень, у якого розвинене критичне мислення, володіє вміннями сприймати, осмислювати, інтерпретувати та оцінювати інформаційні тексти, а також аргументовано висловлювати власну позицію, враховувати думки навколишніх. Саме розвиток такої мовної особистості є метою сучасної освіти в контексті технології критичного мислення на уроках української мови.

2.2. Аналіз чинних програм і підручників у контексті досліджуваної проблеми

Національна реформа «Нова українська школа» поступово впроваджується в базовій середній освіті. Програма є нормативним документом, що визначає не лише обсяг та зміст навчання з певного предмета, а й вимоги до знань, умінь та навичок учнів. Програма виконує функцію стратегічного орієнтира для вчителя, спрямовуючи його діяльність у плануванні й організації освітнього процесу, яка може бути охарактеризована як методичний компас, що визначає напрямок роботи педагогів.

Зміна пріоритетів в освіті зумовлює актуалізацію змісту програм. У рамках реформування української системи освіти затверджено Державний стандарт базової освіти [18], відповідно до якого науковці та практики працюють над розробленням модельних програм, що стосується всіх шкільних предметів і охоплює як адаптаційний цикл базової середньої освіти (5–6 класи), так і програми для 5–9 класів.

Оскільки термін «модельна програма» став уживаним у педагогічному середовищі відносно нещодавно, є доцільним уточнити його значення та функції в контексті сучасних освітніх змін. У Законі України «Про повну загальну середню освіту» означене поняття потлумачено таким чином: «модельна навчальна програма – документ, що визначає орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета (інтегрованого курсу) та види навчальної діяльності учнів, рекомендованій) для використання в освітньому процесі в порядку, визначеному законодавством» [25].

Упровадження нових модельних навчальних програм в Україні передбачає кілька основних змін в освітньому процесі.

1. Інтеграція предметів, що дозволить поєднувати знання з різних предметних галузей, що сприятиме більш глибокому розумінню матеріалу здобувачами освіти.

2. Зміст програми акцентує увагу на розвитку ключових компетентностей, (критичне мислення, креативність та співпраця), що допоможе учням адаптуватися до сучасних викликів.

3. Важливим аспектом є індивідуалізація навчання. Програми передбачають можливість адаптації навчальних матеріалів під потреби та інтереси учнів.

4. Зміна підходів до оцінювання також є суттєвою. З акцентом на формувальне оцінювання, яке сприяє розвитку учнів і їхній самостійності, навчальний процес стає більш ефективним.

Ці зміни мають на меті модернізувати освіту в Україні та підготувати учнів до викликів сучасного світу.

Згідно з Типовою освітньою програмою [64] на основі модельних заклади освіти можуть розробляти власні навчальні програми, які повинні відповідати вимогам Державного стандарту. Кожна модельна навчальна програма складається з пояснювальної записки, яка окреслює мету і завдання навчального предмета або інтегрованого курсу, ключові позиції змісту модельної навчальної програми, її структуру та складники, а також із самої програми, де прописані очікувані результати навчання учнів, зміст предмета або інтегрованого курсу та види навчальної діяльності учнів за темами і класами.

Упровадження модельних навчальних програм у 7 класах сприятиме не лише підвищенню навчальних досягнень учнів, й розвитку їх особистісних навичок, що є надзвичайно важливим для підготовки їх до викликів сучасного суспільства. Ці зміни є кроком на шляху до створення інноваційного та адаптивного освітнього середовища в Україні, що відповідає сучасним стандартам та вимогам.

Вивчення української мови є необхідним аспектом освіти, що сприяє формуванню мовної та культурної ідентичності учнів. Зокрема, у другому циклі базової середньої освіти можна використовувати дві програми з предмета «Українська мова» (7–9 класи):

1. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М) [38].

2. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) [37].

У рамках модельної навчальної програми з української мови, яку розробили Н. Голуб та О. Горошкіна, відображені принципи сучасних вимог до навчання, закріплених у Державному стандарті базової і повної середньої освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883).

Ключовою особливістю програми є переосмислення пріоритетів у формуванні змісту, структури і результатів навчання.

Вивчення української мови не зводиться лише до засвоєння теоретичних знань, адже акцент ставиться на особистісному розвитку учня, набутті духовно-морального досвіду, що стає основою його становлення як активного громадянина та повноцінного учасника соціуму. Програма містить ідеальний баланс між інформаційною і розвивальною функціями, що є надзвичайно важливим для ефективності навчального процесу. Метою навчання української мови є глибоке розуміння мови як цілісної системи, що формує компетентного носія мови, здатного усвідомлювати свою спадщину, культуру та традиції українського народу.

Структура програми має концентрично-спіральний характер, що забезпечує поступове поглиблення мовних знань, дозволяючи учням отримувати системний, а не епізодичний досвід. Програма розроблена з урахуванням принципів світоглядності, інструментальності, доступності, систематичності, логічної послідовності, соціалізації та культуровідповідності. Вона складається з трьох основних компонентів: «Очікувані результати», «Зміст навчального предмета» та «Види навчальної діяльності», а також трьох інтегрованих змістових ліній: мовної, мовленнєвої і соціокультурної. Ця структура сприяє комплексному розвитку учнів, забезпечуючи глибоке засвоєння української мови та культури загалом.

У навчальній програмі на опанування розділу «Дієслово» відведено 14 годин. Зміст мовної змістової лінії подано за лінійним принципом, що передбачає неперервну послідовність пов'язаних між собою тем навчання. Мовна змістова лінія передбачає засвоєння знань про значення, морфологічні ознаки дієслова, синтаксичну роль; форми дієслова: неозначена форма, особові форми, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на *-но*, *-то*, види, способи, часи дієслів; особливості дієвідмінювання, творення, також правопис дієслів.

Мовленнєва змістова лінія побудована за принципом систематичності та послідовності, які передбачають розподіл навчального матеріалу на окремі фрагменти (аудіювання, читання, говоріння і письмо).

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності передбачають оволодіння комунікативними вміннями з усіх видів мовленнєвої діяльності, де учень творчо використовує виражальні можливості дієслова, виявляючи художньо-образне, асоціативне мислення; розрізняє дієслова на основі аналізу їхніх характерних ознак і функцій у мовленні, використовує знання про дієслово для вдосконалення власного мовлення.

Види навчальної діяльності, які виокремлено в програмі, спрямовані на формування у здобувачів освіти глибокого розуміння лексичних, граматичних і синтаксичних ознак дієслова; збагачення активного словника новими дієсловами, синонімами до них; пошук моделювання ситуацій, що потребують застосування різноманітних дієслів; виконання вправ і завдань, що передбачають використання дієслів із позитивною конотацією, у процесі міжособистісного спілкування, формують вміння правильно утворювати дієслівні форми; вдосконалення комунікативних навичок та активізацію інтересу до мови. Відповідно, програма з української мови (авт. Н. Голуб, О. Горошкіна) передбачає систематичне та всебічне вивчення дієслова як важливого елемента мовної системи.

Практична діяльність учнів є невід'ємним складником програми. Учні виконують різноманітні граматичні вправи та завдання, що передбачають виявлення дієслів у текстах, зміни їхніх форм, а також побудову речень із використанням дієслів у різних часах і способах, що сприяє закріпленню практичних навичок і їхньому втіленню в повсякденному спілкуванні.

Окрім традиційних методів навчання, у програмі передбачено інтеграцію сучасних технологій, що робить навчання більш цікавим та ефективним. Використання інтерактивних вправ, онлайн-платформ і мультимедійних ресурсів допомагає підтримувати мотивацію учнів і забезпечує можливість для самостійного навчання.

В означеній програмі з української мови пропоновано різноманітні види навчальної діяльності, які ефективно уможливають вивчення дієслова, наголошують на його значенні в мовній практиці. Цей комплексний підхід сприяє формуванню як теоретичних знань, так і практичних умінь, що є необхідними для успішного володіння українською мовою.

У сучасних умовах підручник з української мови стає важливим інструментом управління освітньою діяльністю учнів, виконуючи роль навігатора в умовах динамічних інформаційних потоків та слугуючи засобом інтеграції суб'єктів освітнього процесу в інформаційне середовище. Основним принципом, який визначає структуру сучасних підручників української мови, є текстоцентричний підхід, що передбачає використання релевантних текстів різних типів та жанрів. Такий підхід обрано задля забезпечення ефективного навчання мови, яке спрямоване на формування в учнів ключових та предметних компетентностей [13]. Дидакти визначають підручник як «навчальну книгу, у якій викладаються основи знань з певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки й культури відповідно до освітніх стандартів і програм» [11].

У контексті нашого дослідження проаналізуємо підручник «Українська мова» для 7 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Н. Голуб, О. Горошкіна) [68] відповідає Державному стандарту загальної середньої освіти та навчальній модельній програмі НУШ, рекомендований Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 05.02.2024 № 124). Зміст навчальної книги спрямовано на розв'язання завдань нової української школи, ґрунтовано на засадах особистісно орієнтованого та компетентісного підходів, на усвідомленні значення української мови, критичного мислення, навчає дискусії та вмінню висловлювати свої думки.

Підручник побудовано так, щоб у процесі навчання здобувачі освіти усвідомлювали важливість кожної теми, не втрачали інтересу до вивчення теорії і прагнули стати цікавими й бажаними співрозмовниками. Розділи («Дієслово», «Дієприкметник», «Дієприслівник», «Прислівник»,

«Сполучник», «Вигук», «Інформація», «Жанри мовлення», «Спілкування») цілком відповідають програмі, розглядаються в поєднанні з культурою мовлення, яка є невід'ємною частиною ефективної комунікації.

Автори окреслюють такі наскрізні рубрики: «Слова вашого дня» це постійна робота над збагаченням активного словника, «Цілевизначення» – уміння ставити цілі на урок чи день, «Рефлексія» – це формування вмінь контролювати себе на шляху досягнення цілей. «Спілкуємося українською правильно» – робота з удосконалення власної культури мовлення. «Ситуація застосування знань» – це справи та завдання, що свідчать про важливість знань і вмінь поза межами школи [68].

У підручнику перші шістнадцять параграфів присвячено роботі над темою «Дієслово», що з'ясовано через кілька основних аспектів: подано визначення дієслова як частини мови; запропоновано морфологічні ознаки (рід, число, особа, час та спосіб); підкреслено роль дієслова в реченні, зокрема, як головного члена; подано ілюстрації, як дієслово формує дієслівні зв'язки і слугує основою для побудови більш складних синтаксичних конструкцій.

У підручнику подано справи та завдання, які сприяють закріпленню знань про дієслово, його вживання в реченнях та розвиток навичок правильного використання цієї важливої частини мови в усному та писемному спілкуванні: прочитайте словосполучення та сполучення слів *Визначте дієслівні форми. Як ви це зробили? Чи часто ви їх уживаєте? Наведіть приклади (вправа 2, стор. 14); допоможіть дітям завершити речення, у яких мають бути дієслова в неозначеній формі. У разі потреби використайте поданий перелік слів із довідки (вправа 4, стор. 18); випишіть із будь-якого джерела десять невідомих дієслів. З'ясуйте й запишіть, що вони означають. Яке слово вас найбільше здивувало? (вправа 7, стор. 19); Прочитайте виразно речення. Якою думкою вони об'єднані? Випишіть дієслова. Доберіть до них видову пару за поданим зразком(вправа 8, стор. 22) тощо. У підручнику в кожному параграфі подані схеми та таблиці, що*

дозволяє учням структурувати теоретичні відомості й спиратися на зорову пам'ять (стор.13, 21, 29, 32 тощо). Зазначимо, що певний матеріал кожного параграфу супроводжується ілюстраціями. Засвоєння кожної теми перевіряється контрольними запитаннями.

Отже, підручник «Українська мова» для 7 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Н. Голуб, О. Горошкіна) відповідає чинній програмі, реалізує загальнонаукові принципи. Матеріал підручника відповідає сучасним освітнім стандартам і забезпечує всебічний розвиток учнів у галузі мовлення та літератури. Зміст підручника організовано таким чином, що він сприяє не лише засвоєнню граматичних правил і мовних засобів, але й розвитку комунікативних навичок, критичного мислення та творчої самостійності учнів.

Використання різноманітних форм навчальних завдань та вправ створює умови для активної мовленнєвої практики. Підручник ілюструє різноманітні способи та методи засвоєння нової інформації, які сприяють розвитку критичного мислення учнів, формуванню навичок визначати мету та висловлювати думки, а також ціннісного ставлення до мови. Він також сприяє удосконаленню у здобувачів освіти усвідомленого підходу до власного мовлення. У параграфах підручника чітко окреслено ключові поняття, що забезпечує ясність і структурованість навчального матеріалу.

Для узагальнення вивченого матеріалу після кожного розділу підручника презентовано різні види робіт, що мають на меті здійснення аналізу, самоаналізу та формулювання висновків на основі знань, отриманих під час вивчення мовних тем. Тексти, подані в підручнику, дібрано з урахуванням виховного потенціалу учнів вікової групи 12–13 років, є змістовним, відповідають навчальній меті та містять цікаву пізнавальну інформацію.

Підручник є ефективним інструментом у процесі навчання української мови, що сприяє формуванню мовленнєвої компетенції та культури мовлення

здобувачів освіти, а також їхній підготовці до подальшого навчання й спілкування у суспільстві.

Отже, чинні програми, аналізовані підручники створено з урахуванням загальнонаукових принципів, а саме: науковості, систематичності та послідовності, доступності та практичного спрямування. Подані в підручнику матеріали та вправи слугують формуванню мовленнєвої компетенції учнів, сприяючи глибшому розумінню мовних явищ, розвитку навичок усного та писемного спілкування. Завдяки використанню різноманітних завдань здобувачі освіти мають змогу практикувати набуті знання в різних контекстуальних ситуаціях, що забезпечує не тільки засвоєння мовних правил, а й формує критичне мислення, творчість та вміння працювати в команді, є суттєвими для сучасного процесу навчання.

2.3. Визначення рівня сформованості критичного мислення учнів та вчителів у вивченні дієслова в 7 класі

В останні роки система освіти зазнає значних трансформацій, спрямованих на її оновлення та адаптацію до сучасних вимог суспільства. Науковці активно досліджують можливості створення ефективної системи, здатної реалізувати визначені завдання. Одним із перспективних шляхів досягнення цієї мети є інтеграція технологій розвитку критичного мислення в навчальний процес, володіння якими вважається важливою компетентністю в умовах ХХІ століття. Упровадження технологій розвитку критичного мислення надзвичайно актуальне для вчителів-філологів, які повинні не лише володіти критичним мисленням, але й сприяти його формуванню в майбутніх поколіннях.

Задля виявлення рівня сформованості критичного мислення під час вивчення дієслова в 7 класі використано такі методи: анкетування вчителів і учнів, бесіди, спостереження за освітнім процесом, діагностування вчителів та здобувачів освіти 7–А класу Криворізької гімназії № 103 Криворізької

міської ради. Основною метою дослідження є діагностика рівня сформованості критичного мислення у вчителів мовно-літературної галузі.

Роботу розпочато з анкетування педагогів. В опитуванні взяли участь 14 вчителів-філологів Криворізької гімназії №103. З них: 50% – вчителі вищої категорії, 36% – вчителі I категорії, 14% – вчителі, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст» (Рис. 2.1.)

Рис. 2.1. Опитування педагогів

Завданнями анкетування є:

- 1) проаналізувати рівень сформованості критичного мислення вчителів мовно-літературної галузі;
- 2) визначити рівень актуальності означеної проблеми в закладі загальної середньої освіти;
- 3) з'ясувати розуміння вчителями-філологами понять «критичне мислення»;
- 4) виявити рівень володіння вчителями української мови теоретичними й практичними навичками технології розвитку критичного мислення під час вивчення дієслова;

5) з'ясувати рівень сформованості критичного мислення учнів 7 класу під час вивчення дієслова.

На запитання: «Чи знайомі Ви з поняттям «критичне мислення»? 100% надавачів освіти дали відповідь «так». Далі вчителі мали дати визначення поняття «критичне мислення»:

– уміння творчо сприймати інформацію, різнобічний підхід до розв'язання питань;

– вид мислення: «усвідомлене та ретельно обдумане мислення»; «обмірковування в науковому підході»; «мислення, суть якого полягає в ретельно обміркованих і незалежних рішеннях»; «наукове мислення, аналіз діяльності»; «наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень»;

– навички, які вважаються не лише необхідною умовою, але й життєво важливим ресурсом для індивіда;

– систематичний аналіз та цілеспрямоване використання вже набутих знань;

– система суджень, що дозволяє здійснювати порівняння між різними аспектами явищ;

– ключова компетентність, що дозволяє здійснювати процес пошуку рішень, який передбачає аналіз поставленої проблеми або життєвої ситуації шляхом дослідження різноманітних поглядів та їх порівняння задля визначення найбільш адекватного рішення;

– власний погляд на певні явища, події, процеси, який формується на основі аналізу, синтезу, диференціації, порівняння, узагальнення, аргументації, доведення власних думок;

– необхідний тренд в освіті, що полягає в умінні на основі глибокого аналізу явищ і фактів ухвалювати рішення стосовно певної проблеми чи явища.

Більшість опитаних пов'язує критичне мислення із засобом пошуку рішень та аналізом ситуації. Усі опитані вчителі вважають критичне мислення необхідною навичкою у XXI ст.

На запитання: *«Чи знайомі Ви з технологією розвитку критичного мислення?»* 97% опитаних відповіли «так».

Такі ж показники були отримані на запитання: *«Чи знаєте Ви?»* («так» – 97%, «ні» – 3%) (Рис.2.2.).

Рис.2.2. Форми й методи розвитку критичного мислення

На запитання: *«Які методи та прийоми розвитку критичного мислення ви використовуєте під час вивчення дієслова?»* відповідали лише вчителі української мови, які працюють у 7 класі. Аналіз відповідей респондентів свідчить про те, що 86% учителів використовують під час вивчення дієслова таблицю «ЗХД», гронування, метод недостатньої інформації, кола Вена, план думок.

Відповідаючи на запитання: *«Чи бажаєте ви отримати додаткову інформацію щодо використання технології критичного мислення?»*, 100% респондентів висловили позитивну відповідь. Це свідчить про те, що вчителі

не лише прагнуть отримати додаткову інформацію з означеної теми, але й вважають за доцільне освоювати її через практичне впровадження на уроках.

Якщо вчитель не володіє знаннями про формування критичного мислення особистості, він не може ефективно використовувати означену технологію у своїй професійній діяльності. Для вивчення цього питання було проведено опитування серед учителів щодо їхньої здатності до критичного мислення. На питання: «Як ви думаєте, чи притаманний вам критичний тип мислення?» 84% респондентів відповіли «так», 16% зазначили, що не знають. З отриманих результатів можна зробити висновок, що всі, хто обізнаний із поняттям критичного мислення, вважають його притаманним собі (Рис. 2.3.).

Рис.2.3. Чи притаманний Вам критичний тип мислення

Під час анкетування вчителі української мови висловили свої думки і позиції щодо обізнаності в понятті «критичне мислення». Метою означеного дослідження було визначити рівень розуміння вчителями значення критичного мислення як необхідної навички XXI століття, оцінити володіння технологіями, методами й прийомами, які формують критичне мислення. Зокрема, особливу увагу приділено використанню технології критичного мислення в контексті викладання дієслова.

Анкетування виявило рівень зацікавленості вчителів у додатковій інформації про технології розвитку критичного мислення та побажання щодо форм отримання такої інформації. Учасники опитування мали можливість оцінити власне критичне мислення. Результати дослідження засвідчили високий рівень обізнаності вчителів змісту технології розвитку критичного мислення.

Зазначено, що 100% опитаних вважають доцільним упровадження технологій критичного мислення в навчальний процес. Перспективою подальшого дослідження є встановлення критеріїв та рівнів сформованості критичного мислення серед вчителів української мови, розроблення системи роботи, що сприяє формуванню критичного мислення під час вивчення дієслова. Результати опитування підкреслюють зацікавленість та готовність учителів до впровадження означеної технології у свою педагогічну практику. Треба відзначити, що 100% опитаних вважають за доцільне впровадження технології розвитку критичного мислення в процес навчання.

Визначення рівня сформованості критичного мислення здобувачів освіти під час вивчення дієслова дозволяє не лише перевірити знання учнів, але й стимулювати їх до активної участі в навчальному процесі, формуючи навички, необхідні для вирішення складних завдань у майбутньому.

Для оцінки рівня критичного мислення учнів 7 класу під час вивчення дієслова застосовувалися різні методи: тестування (використання тестів на розуміння та застосування дієслів у різних контекстах); аналіз текстів (завдання на аналіз текстів, що містять дієслова, для виявлення їхнього значення та функції); групові дискусії (організація обговорень, під час яких учні висловлюють свої думки щодо вживання дієслів у мовленні); письмові роботи (написання есе вимагає критичного осмислення теми).

Задля перевірки умінь здобувачів освіти 7 класу критично мислити під час вивчення дієслова розроблено завдання:

1. Тест на вибір правильного дієслова.

Виберіть правильне дієслово, яке найкраще підходить до речення.

«Дослідники сподіваються, що найближчим часом вони _____ нові результати».

- а) отримали;
- б) отримують;
- с) отримують

Після вибору дієслова учні обґрунтують свій вибір, пояснивши, чому саме ця форма дієслова є правильною в контексті.

2. Аналіз тексту.

Прочитайте уривок з твору: *«Минулого тижня, коли я повернувся додому, я почув, як грає музика, і побачив, що молодь збирається в парку на святковий концерт».*

1. Знайдіть усі дієслова в уривку.

2. Проаналізуйте кожне дієслово, указавши: час (минулий, теперішній, майбутній); вид (доконаний, недоконаний); спосіб (дійсний, умовний, наказовий)

3. Поясніть, як вибрані дієслова впливають на загальний зміст уривка.

Які емоції викликає у вас подія, описана в уривку? Які образи або асоціації виникають у вас при згадці про музику та святковий концерт?

Завдання дає учням можливість глибше зануритися в мовні аспекти та розвиває критичне мислення.

3. Завдання на порівняння.

Порівняйте два дієслова, що мають схоже значення, обґрунтуйте, в яких випадках їх доцільно використовувати.

Дієслова: *«говорити»* і *«розмовляти»*

Учні мають представити аргументи щодо стилістичних і контекстуальних відмінностей між цими дієсловами.

4. Розв'язання проблеми.

Уявіть, що ви є персонажем твору. Яке дієслово ви б використали, щоб описати свої дії в конкретній ситуації? Обґрунтуйте свій вибір.

Ситуація: *«Ви знаходитесь на важливій зустрічі, а ваш колега запізнюється».*

Учні повинні пояснити, як вибране дієслово передає емоції та дії персонажа.

5. Критичне осмислення.

Прочитайте речення, у яких вживається одне й те саме дієслово в різних значеннях. Обговоріть, як контекст змінює значення дієслова.

Речення 1: *«Він зняв фільм про природу».*

Речення 2: *«Він зняв шапку, коли зайшов до кімнати».*

1. Знайдіть дієслово в реченнях і вкажіть його форму. Яке значення має дієслово в першому реченні? Який емоційний або інформаційний відтінок воно несе?

2. Перейдіть до другого речення. Яке значення має дієслово «зняв» у другому реченні? Чи є в нього інший емоційний або соціальний контекст? Чи є в цих значеннях щось спільне? Якщо так, то що?

Учні мають проаналізувати, як зміна контексту впливає на значення дієслова, формувати критичні висновки.

Аналіз виконання учнями 7 класу завдань дозволяє зробити висновок про різні рівні розвитку критичного мислення під час вивчення дієслова. Результати свідчать про те, що більшість респондентів (51%) вважає завдання цікавими й нескладними. Більшість класу володіє достатнім рівнем розуміння та навичок для ефективного виконання завдань. Ця група здобувачів освіти може легко інтегрувати нову інформацію, аналізувати та синтезувати знання, що вказує на активний процес навчання й позитивне ставлення до навчання.

Паралельно з цим 32% респондентів вважають завдання складними, але цікавими. Ця категорія учнів, хоч і відчуває труднощі, показує готовність приймати виклики та долати їх, що є важливим аспектом критичного мислення. Учні вміють аналізувати складні ситуації, але потребують додаткової підтримки та часу для формування впевненості у своїх навичках.

Справжнім викликом залишається група (16%), яка класифікує завдання як складні без позитивних асоціацій, що свідчить про недостатню мотивацію або нечіткість у розумінні завдання. Такі учні не досягли достатнього рівня розвитку критичного мислення, необхідного для успішного виконання подібних завдань, вони можуть зіткнутися з труднощами в розумінні завдань, які вимагають аналітичного підходу або творчого мислення (Рис. 2.4.).

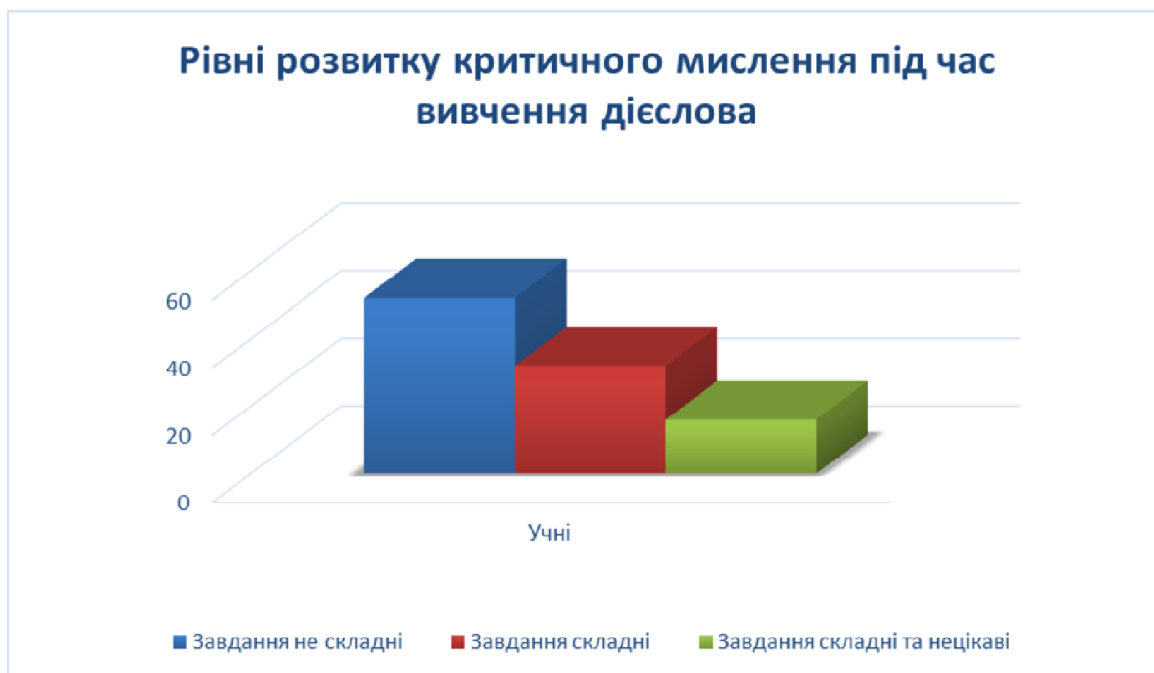

Рис. 2.4. Рівні розвитку критичного мислення під час вивчення дієслова

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про наявність різних рівнів критичного мислення серед учнів. У той час як більшість учнів виявляє готовність до виконання завдань на високому рівні, існує група, якій необхідна додаткова підтримка.

Звіривши дані, можна стверджувати, що освітній процес повинен бути адаптований до різних потреб і рівнів учнів. Важливо забезпечити підтримку для тих, хто вважає завдання складними, водночас заохочуючи учнів, що проявляють інтерес і готовність розвиватися. Розробка диференційованих завдань, створення сприятливого середовища для навчання, а також регулярне забезпечення зворотного зв'язку можуть суттєво допомогти всім

учням у розвитку критичного мислення та навичок, необхідних для успішного навчання в майбутньому.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи проаналізовано стан розробленості досліджуваної проблеми в теорії і практиці навчання, зокрема щодо формування критичного мислення здобувачів освіти на уроках української мови під час вивчення дієслова. Досліджено теоретичні основи формування критичного мислення, особливості його розвитку в контексті навчання української мови. На основі аналізу літератури сформовано рекомендації до використання методик та технік у процесі формування критичного мислення учнів. Визначено, що постає потреба в інтеграції лінгводидактичних підходів, які спонукають учнів до активного мислення. Акцентовано увагу на важливості створення освітнього середовища, яке допоможе сформувати навички критичного мислення під час вивчення дієслова в 7 класі.

Виокремлено основні принципи формування критичного мислення: цілеспрямованість, системність, практичність, індивідуалізація, активний підхід до навчання, комунікативна спрямованість, узаємозв'язок теорії та практики.

Проведено аналіз чинних навчальних програм та підручників з української мови для 7 класу на предмет наявності елементів формування критичного мислення учнів під час вивчення теми «Дієслово». Установлено, що більшість наявних матеріалів акцентує увагу на розвитку критичного мислення через вивчення мовних одиниць, зокрема дієслів.

Визначено рівень сформованості критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі. Здійснено спостереження, яке засвідчило, що рівень критичного мислення учнів є недостатнім для ефективної роботи з мовними конструкціями. Виявлені проблеми (низька зацікавленість у

самостійній аналітичній діяльності та нездатність до раціонального осмислення мовних явищ указують на необхідність розроблення спеціалізованих методик і завдань, які сприятимуть розвитку критичного мислення в контексті вивчення дієслова.

Результати другого розділу містять аналіз лінгводидактичних засад формування критичного мислення здобувачів освіти на уроках української мови, аналіз чинних навчальних програм та підручників у контексті досліджуваної проблеми. Емпіричне дослідження підтверджує необхідність упровадження ефективних методик формування критичного мислення в процесі навчання української мови. На основі отриманих результатів рекомендовано впроваджувати в навчальний процес різні методики формування критичного мислення, а також запропоновано конкретні вправи та завдання, що сприяють розвитку критичного мислення учнів під час вивчення дієслова.

Визначено лінгводидактичні засади формування критичного мислення на уроках української мови під час вивчення дієслова, які ґрунтуються на комплексному підході, що поєднує ефективні методи, прийоми та форми роботи, які стимулюють пізнавальну активність учнів, розвивають аналітичне, логічне, творче мислення.

Аналіз чинних навчальних програм та підручників з української мови засвідчив, що проблема формування критичного мислення здобувачів на уроках української мови висвітлюється фрагментарно. Необхідним є розроблення спеціальних методичних матеріалів, спрямованих на систематичний і комплексний розвиток критичного мислення учнів.

Рівень сформованості критичного мислення учнів 7 класу під час вивчення теми «Дієслово» зумовлює потребу в розробленні ефективної методики формування критичного мислення здобувачів освіти на уроках української мови.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВАВ 7 КЛАСІ

3.1. Упровадження розробленої методики в освітній процес

Технологія розвитку критичного мислення передбачає практичне впровадження наукового підходу до складних завдань в галузі освіти. Основою такого освітнього процесу є формування вмінь аналізувати інформацію, формувати гіпотези, перевіряти їх на достовірність, розглядати альтернативні погляди, доводити й обґрунтовувати свої висновки. Критичне мислення як складний процес під час мовного навчання розпочинається з ознайомлення зі змістом інформації (мовленнєвою, мовною, комунікативною, соціокультурною), проходить через етапи вивчення, аналізу та синтезу та завершується прийняттям обґрунтованих рішень.

У технології розвитку критичного мислення синтезовано ідеї таких навчальних технологій, як розвивальне, проблемне навчання, а також колективні та групові методи. Ця універсальна надпредметна технологія ґрунтується на засадах теорії когнітивної діяльності (когнітивна лінгвістика, когнітивна педагогіка, когнітивна психологія) та критичного мислення, що передбачає створення проблемних ситуацій, ознайомлення учнів із принципами, стратегіями та етапами критичного мислення, упровадження ситуацій вибору, використання диференційованих завдань, а також діалогічну суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Важливими елементами є право на помилку, формулювання неправильних гіпотез та здійснення їх рефлексії та корекції.

Технологія критичного мислення орієнтована на формування мовної особистості, яка є освіченою, комунікабельною та креативною. Розроблення освітньої технології критичного мислення зумовлена запитом та

тенденціями розвитку суспільства, тому повинна бути адаптована до умов сучасного навчання української мови.

Метою сучасного уроку української мови з погляду розвитку навичок критичного мислення є формування творчої мовної особистості учня, розвиток комунікативної компетентності, мовленнєвої діяльності. Важливими є такі три аспекти розвитку творчої мовної особистості учня: засвоєння, розвиток умінь розпізнавання текстової інформації та продукування оригінальних (усних і письмових) висловлень відповідно до комунікативних цілей і намірів. М. Пентелюк розробила модель уроку української мови в аспекті технології розвитку критичного мислення. (Додаток Б)

Урок, на якому формується критичне мислення, має структуру, що складається з п'яти основних етапів:

1. Розминка – на цьому етапі відбувається формування психологічного клімату в класі, який замінює традиційні етапи організації уроку. Наявність позитивної психологічної атмосфери сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу та знижує психологічне навантаження на учнів.

2. Обґрунтування навчання – учні ознайомлюються з метою уроку, це сприяє розвитку внутрішньої мотивації до вивчення теми. Актуальність цього етапу полягає в тому, що навчальний матеріал засвоюється ефективніше, коли учні усвідомлюють його практичне значення та чітко розуміють вимоги під час уроку.

3. Актуалізація – на цьому етапі учні готуються до сприймання нового навчального матеріалу, пригадують відомі факти з теми, ставлячи запитання та визначають мету навчальної діяльності.

4. Усвідомлення змісту – на етапі опрацювання нового матеріалу учні опановують інформацію за активної підтримки вчителя. Учням пропонують різні види діяльності, що допомагають їм ефективно засвоїти новий зміст.

5. Рефлексія – завершальний етап уроку, на якому учні підсумовують засвоєний матеріал і узагальнюють, що нового вони дізналися. Учені мають

можливість оцінити свою діяльність, визначити, які види роботи є найефективнішими, а також проаналізувати допущені помилки.

На цьому етапі вчитель отримує змогу:

- визначити, які нові знання та вміння засвоїли учні;
- проаналізувати, які завдання сприяли розвитку певних компетентностей учнів;
- порівняти фактичні результати з очікуваними;
- виявити труднощі, що виникли в процесі навчання, та їхні причини.

Відбувається процес самоаналізу уроку. На етапі рефлексії рекомендуємо застосування технології «Мікрофон», де здобувачі можуть озвучити свої враження, відповідаючи на запитання, які допоможуть учням висловити свої думки та відчуття, а також сприятимуть активному обміну думками в групі.

- *Яке ваше найяскравіше враження від уроку?*
- *Яка тема була для вас найбільш цікавою чи складною? Чому?*
- *Як ви вважаєте, які знання або навички можуть бути корисними в майбутньому?*
- *Чи є у вас питання, на які ви хотіли б отримати відповідь під час наступного уроку ...?*

Така структура уроку сприяє оптимізації змістового та мотиваційного компонентів навчальної діяльності. Важливим є обґрунтування кожного виду роботи. Залучення учнів до активної участі у процесі навчання буде більш ефективним, якщо вони усвідомлюватимуть практичне значення виконуваних завдань. У виборі видів діяльності необхідно враховувати, як вони сприятимуть розвитку самостійності учнів, здатності до самовираження та креативності.

У процесі навчання української мови в 7 класі (НУШ) особливу увагу необхідно приділяти формуванню аналітичних навичок та здатності до самостійного розмірковування, що сприяє розвитку критичного мислення.

Відповідаючи потребі, ми розробили низку вправ, спрямованих на формування критичного мислення під час вивчення дієслів:

1. «Знайди помилку»

Знайдіть і виправте помилки в тексті. Напишіть правильні визначення та пояснення для дієслівних форм, видів і відповідних запитань.

Дієслово – це службова частина мови, яка означає ознаку предмета і відповідає на питання «що зробити?» Дієслово має такі основні форми: неозначена форма або словосполучення, особові форми, дієприкметник, дієвідмінник, безособові форми на -но, -то. Усі дієслівні форми мають граматичні ознаки роду і числа (інфінітив не має роду і числа). Дієслова всіх форм бувають двох видів – дієслова доконаного виду та дійсного виду. Дієслова недоконаного виду означають завершену, обмежену в часі дію, без вказівки на її результат і відповідають на питання «що робити?» Дієслова доконаного виду називають незавершену, не обмежену в часі дію і відповідають на питання «що зробити?»

2. Незакінчене речення

Продовжте кожну з фраз, використовуйте дієслова умовного способу. Намагайтеся бути креативними та обґрунтовувати свої ідеї. Які дії ви б зробили в кожній ситуації?:

1. *Якби я міг подорожувати у часі, то...*
2. *Якби я знайшов скарб, то...*
3. *Якби мені запропонували роботу мрії, то...*
4. *Якби я мав суперсилу, то...*
5. *Якби я міг спілкуватися з історичними особами, то...*
6. *Якби у мене був власний острів, то...*
7. *Якби я отримав можливість літати на літаючій тарілці, то...*
8. *Якби я володів мистецтвом грати на будь-якому інструменті, то...*
9. *Якби я мав можливість змінити одну річ у світі, то...*
10. *Якби я жив у світі магії, то...*

3. Творче спостереження. Робота з текстом

Уважно прочитайте текст. Які почуття викликає у вас прочитане? До якого стилю мовлення належить текст, доведіть це.

Навесні, коли природа прокидається від зимового сну, ми відчуваємо радість і надію. Зелені луки вкриваються яскравими квітами, дерева розцвітають, і в повітрі відчувається свіжість. Сонце світить яскраво, даруючи всім почуття тепла і щастя. Усе навколо оживає, і серце наповнюється безмежною вдячністю за красу нашого світу. Лише в ці моменти розуміємо, наскільки любимо цю Землю, нашу рідну домівку. Справжнє життя відбувається тут і зараз, у гармонії з природою, у єдності з усім живим.

4. «Мандрівка в часі»

Запропонуйте учням уявити, що вони мандрівники в часі. Вони повинні описати подію, яка відбулася в минулому, відбувається в теперішньому часі і відбудеться в майбутньому. Кожен учень повинен написати три речення: одне в минулому часі, одне в теперішньому та одне в майбутньому, використовуючи дієслова, які описують одні й ті ж дії. Після завершення, учні можуть обговорити, як зміна часу дієслова вплинула на сприйняття події.

5. Дослідження «Знайди слово»

Прочитайте вірш Максима Рильського, знайдіть дієслова, об'єднайте їх на три групи відповідно до способу (дійсний, умовний, наказовий). Групова робота:

I група: віднайдіть та проаналізуйте дієслова дійсного способу. Обговоріть, у яких контекстах вони вживаються у вірші, яку синтаксичну роль виконують (наприклад, підмет, присудок).

II група: досліджуйте дієслова умовного способу. Визначте, у яких ситуаціях ці дієслова є актуальними, зафіксуйте їх роль у реченні.

III група: проаналізуйте дієслова наказового способу. Розкрийте, до яких ситуацій вони можуть бути застосовані, яке значення мають у тексті.

Рефлексія: наприкінці заняття обговорено, які дієслова були найскладнішими для осмислення чому. Учні діляться думками про те, як розуміння дієслів може допомогти у сприйнятті віршів та літератури загалом.

Плекайте мову. Пильно й ненастанно

Політь бур'ян. Чистіша від сльози

Вона хай буде. Вірно і слухняно

Нехай вона щоразу служить вам,

Хоч і живе своїм живим життям.

Прислухайтесь, як океан співає –

Народ говорить. І любов, і гнів

У тому гомоні морським. Немає

Мудріших, ніж народ, учителів;

У нього кожне слово – це перлина,

Це праця, це натхнення, це людина.

Не бійтесь заглядати у словник:

Це пишний яр, а не сумне провалля;

Збирайте, як розумний садівник,

Достиглий овоч у Грінченка й Даля,

Не майте гніву до моїх порад

І не лінуйтеся доглядати свій сад.

Максим Рильський

7. Вправа «Я - редактор»

Прочитайте текст уважно. Знайдіть і виправте лексичні помилки. Запишіть виправлений текст.

У сучасному світі важливо вміти адаптуватися до нових умов. Перш за все, необхідно виключати з нашого лексикону застарілі вирази, які вже не відповідають сучасним реаліям. Наприклад, вивчення нових технологій не можна вважати відкриттям нових горизонтів, якщо ви не використовуєте їх у повсякденному житті. Також слід зазначити, що сказати про важливість самоосвіти – це тільки частина справи; потрібно активно

брати участь у професійних курсах і семінарах. А ще вчені завжди підкреслюють, що правильна відповідь на питання про успіх полягає в безперервному розвитку своїх навичок.

8. Вправа «Мікрофон»

Запитання стимулюватимуть активну участь учнів в обговоренні теми, допоможуть їм обговорити різні аспекти дієслів у цікавій та інтерактивній формі

– Які дієслова ви використовуєте найчастіше в повсякденному житті? Наведіть приклади.

– Яка форма дієслова (минулого, теперішнього чи майбутнього часу) вам здається найскладнішою? Чому?

– Чи є дієслова, які ви вважаєте особливо цікавими або незвичайними? Які саме?

– Які дієслова ви вживаєте, коли описуєте свої хобі або захоплення?

– Які дієслова використовуються у ваших улюблених піснях або книгах?

Чи можете навести приклади?

– Як ви вважаєте, чому важливо правильно вживати дієслова?

– Які проблеми траплялися у вивченні дієслів? Як ви їх вирішували?

– Чи можете створити речення з дієсловом у минулому, теперішньому, майбутньому часі?

– Які дієслова вживаються в безособових реченнях? Наведіть приклади таких речень.

9. «Асоціативний куш»

Доберіть дієслова, які асоціюються зі словосполученням. Від двох виділених дієслів утворіть усі можливі форми, запишіть їх.

Поширювати знання → навчати, інформувати, пояснювати, ділитися, демонструвати, заохочувати, консультувати, роз'яснювати, підтримувати.

10. «Сенкан»

Пропонуємо під час вивчення теми «Дієслово» використовувати сенкан, що буде мати такий вигляд:

Дієслово

Діє, змінює

Творить, рухає, відчуває

Вказує на дію, стан, процес

Слово.

11. «Лист по колу» (будь-яка тема)

Учені отримують аркуш паперу, на якому він фіксує ключові поняття або тези щодо заданої теми. Кожен учень ознайомлюється з написаним та має змогу доповнити інформацію власними знаннями, спостереженнями або думками.

12.«Діаграма Вена»

«Діаграма Вена» – прийом для зіставлення, порівняння, знаходження спільних рис, явищ, ознак у поняттях, образах літературних героїв, явищ природи, властивостей геометричних фігур (Рис. 3.1.).

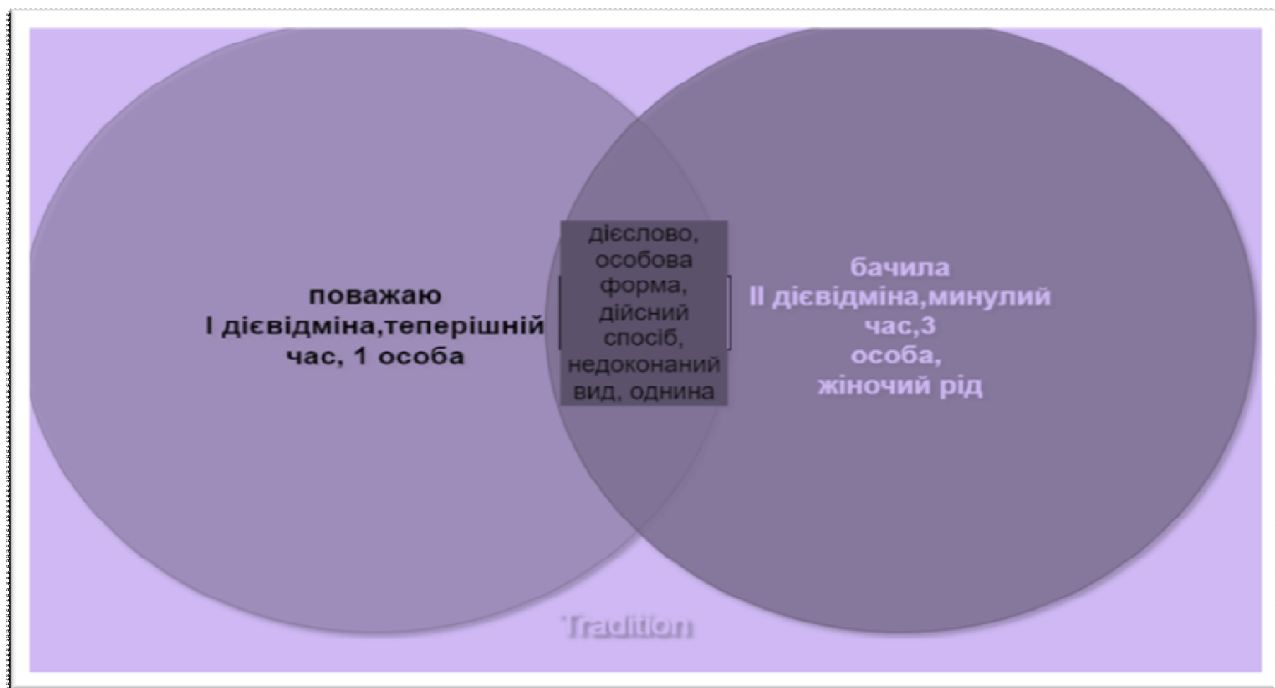

Рис. 3.1.«Діаграма Вена».

Використання вправ на розвиток критичного мислення під час вивчення дієслова є ефективним способом поглиблення розуміння граматичних структур та розвитку мовленнєвих навичок учнів. Такі вправи сприяють не тільки

засвоєнню матеріалу, а й формуванню аналітичних здібностей, дозволяючи учням відшукати зв'язки між діями та їхніми результатами. Систематичне упровадження таких вправ може значно покращити якість освіти та підготовку учнів до реальних життєвих ситуацій.

Використання вправ, спрямованих на розвиток критичного мислення під час вивчення дієслова в 7 класі, є ефективним, дозволяє не лише заглибити знання учнів про цю частину мови, але й сформувати важливі навички.

1. Глибоке розуміння граматичних явищ. Учні не лише запам'ятовують правила, а й розуміють, чому дієслово має такі граматичні ознаки.

2. Аналітичне мислення. Виконуючи різноманітні вправи, учні вчаться аналізувати мовні конструкції, виділяти головне, порівнювати та узагальнювати.

3. Креативність. Вправи на створення власних прикладів та розв'язання нестандартних завдань стимулюють творче мислення.

4. Комунікативні навички. Обговорення завдань у парах або групах розвиває вміння висловлювати свою думку, аргументувати свою точку зору та слухати інших.

5. Самостійність. Учні вчаться працювати самостійно, вирішувати та відповідати за свої результати.

Отже, методи, прийоми, вправи, спрямовані на розвиток критичного мислення, є потужним інструментом для вчителя української мови, який дозволяє не тільки передати знання, але й сформувати в учнів ключові та предметні компетентності для успішного життя в сучасному світі.

3.2. Визначення рівня сформованості критичного мислення учнів після апробації методики

Критичне мислення є важливим складником сучасної освіти, оскільки воно дає змогу учням аналізувати, оцінювати й інтерпретувати інформацію, обґрунтовані рішення та бути активними учасниками освітнього процесу.

Для визначення рівня сформованості критичного мислення здобувачів освіти 7 класу проведено моніторинг у Криворізькій гімназії № 103 Криворізької міської ради використано метод спостереження, який мав кілька етапів:

1. Формування критеріїв спостереження. На основі педагогічних джерел та досліджень були визначені критерії критичного мислення здобувачів освіти, які передбачали: уміння аналізувати інформацію, ставити запитання, формулювати власну позицію, порівнювати різні думки та аргументувати свої рішення.

2. Спостереження за учнями під час вивчення дієслова.

3. Аналіз отриманих даних. Після завершення етапу спостереження проведено аналіз зібраних даних. Спостереження за кожним учнем оцінювалися за визначеними критеріями, що дозволило отримати кількісні та якісні показники сформованості критичного мислення.

Метод спостереження передбачає фіксацію активності учнів, їхніх аргументів і підходів до розв'язання завдань. Розвиток критичного мислення семикласників проаналізовано за такими критеріями: уміння ставити запитання; здатність до аргументації; аналіз інформації; критичне оцінювання позицій; здійснення самостійних висновків. Спостереження за учнями під час вивчення дієслова в рамках дослідження продемонструвало значний вплив використання методів і прийомів критичного мислення на активність і якість навчального процесу. Протягом уроків, на яких впроваджувалися різноманітні стратегії критичного мислення, спостерігалася більш висока мотивація учнів до вивчення матеріалу, активізація участі в обговореннях, зростання рівня самостійності у виконанні навчальних завдань. Зокрема, застосування методів критичного аналізу, таких як «мозковий штурм», «диспут», «групова дискусія» сприяло глибшому осмисленню функціональних характеристик дієслів у реченні. Спостереження підтвердили, що учні виявляли здатність до формулювання запитань, аналізу поданих прикладів та узагальнення інформації, що вказує на розвиток їхніх аналітичних здібностей.

Досліджено рівень сформованості критичного мислення учнів на початковому етапі спостереження після впровадженної методики. Найкращі результати були досягнуті в уміннях аналізувати інформацію (60%) і ставити запитання (62%). Тоді як критичне оцінювання позицій потребує подальшого розвитку (43%) (Рис. 3.2.).

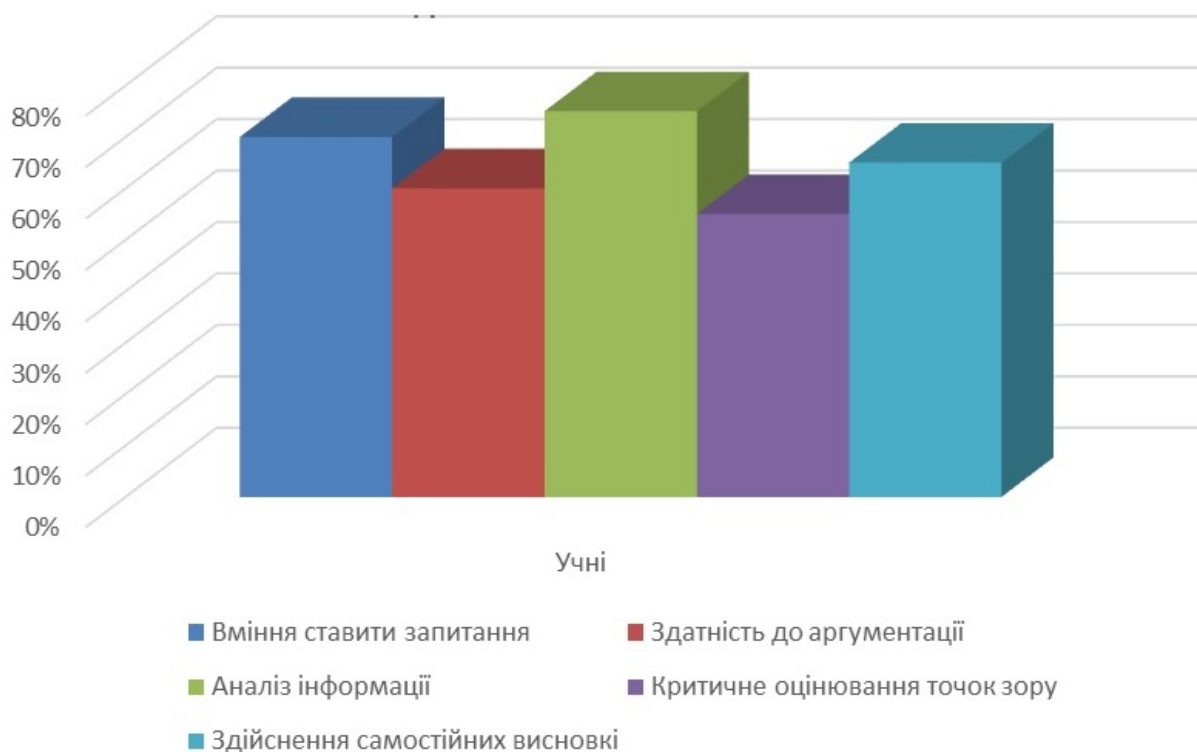

Рис. 3.2. Рівень сформованості критичного мислення учнів на початковому етапі спостереження.

Після завершення апробації методики спостереження отримано такі результати:

- 1) уміння ставити запитання: 70% учнів демонстрували активне ставлення до формулювання запитань, що свідчить про їхню ініціативність і цікавість до навчання;
- 2) здатність до аргументації: 60% учнів могли обґрунтувати свої думки, висловлюючи власні погляди на основі аналізу інформації;
- 3) аналіз інформації: 75% учнів успішно аналізували подані матеріали про дієслово, виявляючи здатність вирізняти важливі нюанси;

4) критичне оцінювання точок зору: 55% учнів виявляли здатність порівнювати різні точки зору та обирати найобґрунтованішу;

5) здійснення самостійних висновків: 65% учнів вміли робити власні висновки на основі виконаних завдань

(Рис. 3.3.).

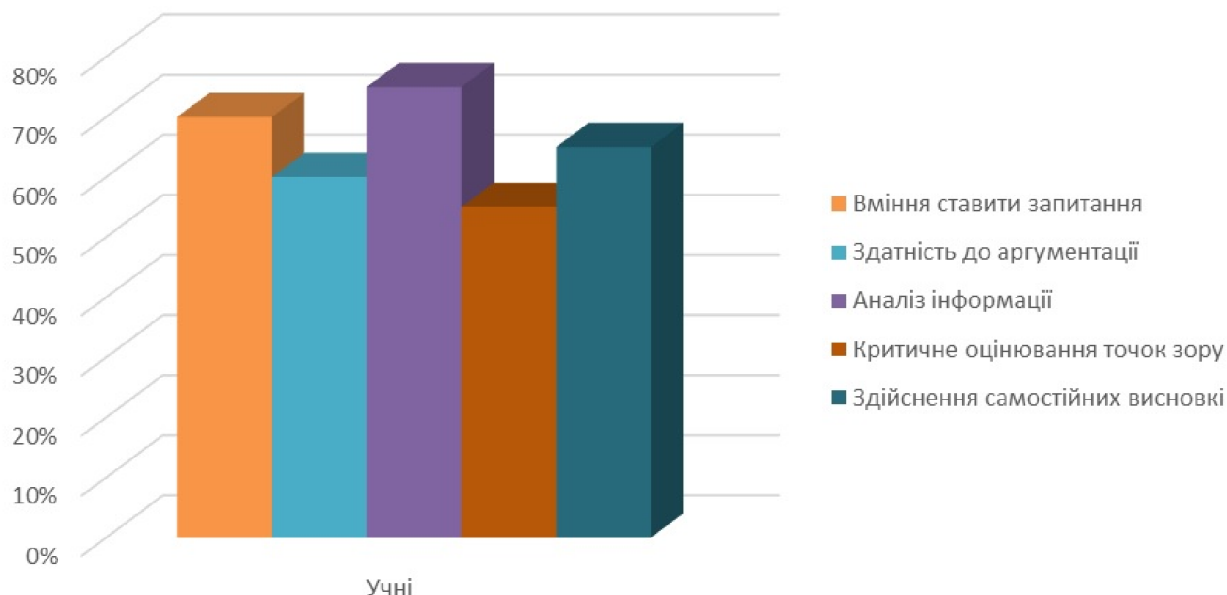

Рис. 3.3. Рівень сформованості критичного мислення учнів на завершальному етапі спостереження.

Оцінювання здійснювалося на базі таких методів:

1) проведено діагностичне тестування на початковому та заключному етапах дослідження для порівняння результатів;

2) завдяки спостереженню за виконанням учнями навчальних завдань можна оцінити їхню здатність до аналізу інформації;

3) використано анкети для опитування учнів про їхні відчуття та враження від освітнього процесу, що стимулювало розвиток критичного мислення здобувачів освіти.

У результаті проведеного дослідження виявлено, що під час виконання вправ для розвитку критичного мислення учні продемонстрували різні рівні сформованості навичок критичного мислення.

Початковий рівень (30% учнів): виявлено основні елементи критичного мислення, проте недостатня активність у ставленні запитань і формулювання власної думки.

Середній рівень (50% учнів): учні почали активно залучатися до обговорення, уміють порівнювати погляди, але ще не завжди можуть чітко аргументувати свої позиції.

Високий рівень (20% учнів): учні проявляли високий рівень аналітичності, їхні аргументи були чіткими та логічними, активно ставили запитання та висловлювали власні міркування (Рис. 3.4.).

Рис. 3.4. Рівні сформованості навичок критичного мислення.

У процесі анкетування учні зауважували, що уроки із застосуванням методів та прийомів формування критичного мислення під час вивчення дієслова зацікавили їх, спонукали до більш активного обговорення та обміну думками. Відзначено також підвищену мотивацію до навчання та бажання самостійно досліджувати матеріал.

Анкети засвідчили, що учні почали відчувати себе впевненіше у своїх уміннях аналізувати інформацію й формулювати обґрунтовані висновки. Це свідчить про позитивний вплив апробованої методики на розвиток критичного мислення здобувачів освіти.

Отже, результати апробації методики розвитку критичного мислення вказують на її ефективність у формуванні відповідних навичок учнів. Упровадження активних форм навчання та розвитку критичного мислення, що допомагає покращенню не лише академічних результатів, але й загальної комунікативної компетентності здобувачів освіти, що є важливим у сучасній освітній системі.

Технологія розвитку критичного мислення сприяє формуванню та розвитку компетентностей та особистісному розвитку учнів, а досвід застосування досліджуваної технології уможливорює зробити такий висновок:

- заняття проходять цікаво;
- учні активні в роботі, прагнуть виконати всі завдання, грамотно формулюють та викладають відповіді на поставлене питання в усній, письмовій та графічній формі, виявляють творчість;
- рефлексія свідчить про цілеспрямованість, організованість, комунікативність та відкритість учнів до нової інформації.

Апробація, спостереження за учнями засвідчили, що розроблена методика є ефективною для оцінювання сформованості критичного мислення учнів. Отримані результати демонструють необхідність подальшої роботи над удосконаленням методик навчання, що підтримують розвиток критичного мислення.

Розвиток критичного мислення є тривалим процесом, який вимагає регулярних занять та мотивування учнів до активної участі в освітньому процесі. Наступними кроками в дослідженні будуть рекомендації щодо впровадження розроблених методик для підвищення ефективності навчання дієслова та розвитку критичного мислення загалом.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі магістерської роботи розроблено методику формування розвитку критичного мислення учнів 7 класу під час вивчення дієслова. Результати анкетування вчителів і здобувачів освіти, діагностувальної роботи учнів 7 класів Криворізької гімназії № 103 засвідчили необхідність створення й упровадження методики формування розвитку критичного мислення, яка ґрунтується на сучасних наукових підходах: особистісно орієнтованому, компетентнісному, діяльнісному. Використання описаних методів, прийомів, технологій формування критичного мислення під час вивчення дієслова в 7 класі уможливило досягнення того, що здобувачі освіти не тільки запам'ятовують, а й беруть активну участь у творчому процесі пізнання, навчаються бачити проблему, шукати шляхи її розв'язання, тобто формують у собі інноваційні якості, засвоюють граматичні ознаки дієслова та розвивають мовлення.

Розроблена методика ефективно сприяє розвитку аналітичних і логічних здібностей учнів, забезпечує активну участь здобувачів в освітньому процесі, сприяє формуванню вмінь критично оцінювати інформацію, робити логічні висновки та висловлювати обґрунтовані рішення. Детально описано процес упровадження розробленої методики в освітній процес, практичні аспекти її застосування та адаптацію до реальних умов навчання.

Розроблені дидактичні матеріали, у яких запропоновано різні типи завдань, спрямованих на активізацію мислення учнів. Застосовано спеціальну методику оцінки критичного мислення здобувачів освіти 7 класів, яка передбачає тести, опитування та спостереження.

Проведене дослідження підтвердило ефективність упровадженої методики формування розвитку критичного мислення учнів 7 класу під час вивчення дієслова. Реалізація розробленої методики сприяла значному підвищенню рівня сформованості критичного мислення учнів. Порівняння

показників контрольної та експериментальної груп виявило суттєве зростання показників в експериментальній групі за всіма критеріями оцінювання критичного мислення.

Використання інтерактивних методів навчання, проблемно-пошукових завдань, а також створення ситуацій, що вимагають аналізу, оцінки, аргументації, дозволило активізувати пізнавальну діяльність учнів, розвинути їхні вміння критично мислити, формулювати власні судження, обґрунтовувати свою позицію.

Розроблені дидактичні матеріали та система довели свою ефективність під час вивчення дієслова в 7 класі. Учні експериментальної групи продемонстрували більш високий рівень сформованості навичок аналізу, синтезу, оцінювання мовних явищ, вміння аргументувати, розв'язувати проблемні ситуації.

Отже, упровадження запропонованої методики формування розвитку критичного мислення учнів під час вивчення дієслова в 7 класі сприяло підвищенню рівня сформованості критичного мислення. Результати розділу підтверджують доцільність і ефективність розробленої методики, що створює необхідну основу для подальшого вдосконалення практики навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах. Рекомендації щодо впровадження запропонованих методів можуть слугувати корисним ресурсом для педагогів, які прагнуть інтегрувати розвиток критичного мислення в освітній процес.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження визначено теоретичні засади та розроблено практичні рекомендації розвитку критичного мислення учнів 7 класу під час вивчення дієслова. З'ясовано лінгвістичне підґрунтя, на підставі чого доведено, що дієслово як ключова частина мови відіграє важливу роль у комунікації, оскільки передає дії, стан та процеси.

Сучасна лінгводидактика має ресурс для упровадження методики навчання морфології, сприяє не тільки засвоєнню граматичних правил, а й розвитку навичок критичного мислення учнів. Визначено, що критичне мислення є важливою науковою проблемою, адже воно впливає на формування здатності учнів аналізувати, оцінювати й обґрунтовувати свої думки, розвивати навички, необхідні для повсякденного життя.

Розглянуто психологічні особливості учнів 7 класу. Такий аналіз уможливорює урахування емоційного і когнітивного розвитку в організації освітнього процесу.

З'ясовано лінгводидактичні засади (підходи, принципи, методи, прийоми, систему вправ), спрямовані на розвиток критичного мислення учнів. Виокремлено метод спостереження й аналіз мовних явищ, інтерактивний, активні методи, які сприяють формуванню критичного мислення. Створено систему вправ, що дало змогу активізувати освітній процес та заохотити учнів до критичного мислення.

Проаналізовано стан розробленості досліджуваної проблеми в теорії та практиці навчання, результати якого вказують на важливість формування критичного мислення підлітків. З огляду на аналіз змісту чинного навчально-методичного ресурсу (навчальні й модельні програми, підручники) з'ясовано, що під час вивчення дієслова не виявлено цілісної системи формування розвитку критичного мислення, а тільки простежуються окремі її складники.

Визначено рівень сформованості критичного мислення учнів 7-го класу під час вивчення дієслова, який виявився недостатнім для ефективної роботи з мовними конструкціями. Окрім того, помічено низьку зацікавленість у

самостійній аналітичній діяльності, подекуди неспроможність глибокого осмислення мовних явищ тощо. Усе це потребує розроблення методики спрямованої на розвиток критичного мислення.

Описано упровадження методики в освітній процес, зокрема практичні аспекти її застосування й адаптацію до реальних умов навчання. Застосування інтерактивних методів навчання, проблемно-пошукових завдань та ситуацій, що вимагають аналізу й аргументації активізувало пізнавальну діяльність учнів, розвинуло навички критичного мислення учнів, аналізу, синтезу й оцінювання мовних явищ.

Після апробації методики визначено рівень сформованості критичного мислення учнів, підтверджено позитивні зміни в освітніх досягненнях учнів. Результати дослідження підтвердили доцільність і ефективність розробленої методики, що створює необхідну основу для подальшого вдосконалення методики розвитку критичного мислення під час вивчення морфології. Застосування методів і технологій спонукає до активної участі здобувачів в освітньому процесі, полегшує формування інноваційних якостей, усвідомлення та розв'язання проблем, засвоєння граматичних ознак дієслова. Розроблена методика сприяє розвитку аналітичних та логічних здібностей, формує в учнів уміння критично оцінювати інформацію та робити обґрунтовані висновки.

Отже, результати дослідження підтверджують важливість формування критичного мислення, зокрема під час вивчення дієслова, а запропоновані практичні рекомендації можуть бути використані в освітньому процесі для підвищення його ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артеменко Л. І. Методи, прийоми й засоби формування математичної компетентності здобувачів освіти в навчанні синтаксису української мови. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи*. Київ : 2023. Вип. 95. С. 5–11. URL: <https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/nc-95>
2. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 338 с.
3. Балицька А. А., Біла О. Г. Основи психології : практикум. Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2007. 220 с.
4. Бех І. Д. Психологічний супровід особистісно зорієнтованого виховання. *Початкова школа*. 2003. № 3. С. 1–6.
5. Бондарук І. П. Формування критичного мислення дев'ятикласників у процесі навчання історії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2012. 276 с.
6. Бусько Ю. В., Рудницька Н. Ю., Формування критичного мислення в учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій на уроках «Я досліджую світ». *Специфіка фахової підготовки майбутніх учителів на засадах компетентнісного підходу: досвід, реалії, перспективи* : зб. наук. праць. / за заг. ред. І. В. Голубовська. Житомир : ФОП «Н. М. Левковець», 2022. С. 66–69.
7. Васильченко О. М. Етносоціальні уявлення в структурі «Я»-концепції університетської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2003. 19 с.
8. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 212 с.
9. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.

10. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П., Сущенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати : наук.-метод. посіб. / за наук. ред. О. І. Пометун. Харків : 2007. 190 с.
11. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
12. Городенська К. Морфологічні категорії дієслова у традиційних і нових семантико-граматичних вимірах. *Мовознавство*. 2024. № 1. С. 39–47.
13. Горошкіна О. М. Зміст і структура сучасного шкільного підручника української мови в компетентнісному вимірі української освіти. *Проблеми сучасного підручника*. 2019. Вип. 22. С. 58–66.
14. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підруч. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : В Ц «Академія», 2004. 335 с.
15. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. К. Г. Городенська. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 749 с.
16. Граматика української мови. Морфологія : підруч. для студ. філол. факультів / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
17. Державний стандарт базової середньої освіти URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti>
18. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
19. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підручник. Київ : Академвидав, 2012. 352 с.
20. Єфімов О. П. Розвиток життєвих компетентностей. *Шкільний світ*. 2008. № 21 С. 5–13.

21. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. *Вісник Житомирського державного університету. Випуск 40. Педагогічні науки*. 2008. С. 63–68.
22. Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2014. 480 с.
23. Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ : НМК ВО, 1990. 132 с.
24. Закон України «Про освіту»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
25. Закон України «Про повну загальну середню освіту»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
26. Зязюн І. Професія вчителя у вимірі педагогічної майстерності. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. Київ : Педагогічна думка, 2012. Т. 4 : Професійна освіта і освіта дорослих. С. 229–245.
27. Каламаж Р. В. Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог, 2006. Вип. 7. С. 156–164.
28. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : монографія. 2-ге вид., допов. / М. Я. Плющ. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 203 с.
29. Кулик О. Д. Особистісно орієнтований підхід до навчання як важливий чинник мовленнєвого розвитку учнів. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2017. № 2. С. 50–53. URL: <http://pptp.kubg.edu.ua/numbers>
30. Кутіщенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
31. Кучеренко І. Сучасні підходи до класифікації уроків української мови. *Професійна підготовка вчителя-словесника в умовах кредитно-модульної системи навчання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Умань : РВЦ «Софія», 2008. С. 62–64.

32. Кучеренко І. А., Пентилюк М. І. Теорія і технологія сучасного уроку української мови : навч.-метод. посіб. Херсон : Айлант, 2022. 352 с.
33. Кучеренко І. Риторизація сучасного уроку української мови: зміст і шляхи реалізації. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб.наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / ред. кол. Побірченко Н. С. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. Вип. 45. С. 67–73.
34. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк : Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1998. 208 с.
35. Методика компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту : метод. посіб. / Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.
36. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (автори Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) URL : <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova/>
37. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883) <https://drive.google.com/file/d/1DzL9Eu9UXz73oINyRRF12sMT0qvcCLcd/view>
38. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти(авт. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883); https://osvita.ua/doc/files/news/896/89670/Ukrayinska_mova_7-9_klas_Holub_ta_in_26_.pdf

39. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
40. Освітні технології: навч.-метод. посіб. О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; / За заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. С. 11–16.
41. Пасічник О. С., Пасічник, О. О. Дидактичне обґрунтування емоційно-ціннісного компонента змісту навчання іноземних мов. *Український педагогічний журнал*, 2019. №1. С. 45–56.
42. Пасічник О. С. Формування в учнів основної школи умінь аргументованого усного мовлення засобами проєктної діяльності. *Іноземні мови в школах України*. 2020. № 4 С. 15–18.
43. Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
44. Пентиліук М. Теоретичні засади методики навчання української мови. *Українська мова і література в сучасній школі*. 2013. №5 (126). С. 2–7.
45. Пентиліук М., Окуневич Т. Варіативні форми проведення сучасного уроку української мови. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 1. С. 2–7.
46. Пехота О. М., Стараєва А. М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя : монографія. Миколаїв : Іліон, 2005. 272 с.
47. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: теоретичний аспект : навч. посіб. Харків : Основа, 1995. 240 с.
48. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія : навч. метод. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 220 с.
49. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання. Київ : Шкільний світ, 2007. 112 с.
50. Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 192 с.

51. Пометун О., Сущенко І. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи : метод. посіб. для вчителів Київ : 2017. 96 с.
52. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : посібник / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
53. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. О. Гончарова та ін. ; за ред. К. В. Седих. Полтава : 2018. 342 с.
54. Психологія Я-концепції : навч. посіб. / А. В. Фурман, О. Є. Гуменюк. Львів : Новий Світ–2000, 2006. 360 с.
55. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ : Наукова думка, 1971. 332 с.
56. Соколова С. Аспектуальні категорії українського дієслова : монографія. Київ : «Книга-плюс», 2021. 224 с.
57. Сучасна українська літературна мова : навч.-посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ та ін. / за ред. С. О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
58. Сучасна українська літературна мова : підруч. / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 1994. 413 с.
59. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2013. 524 с.
60. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії / О. Пометун, Н. Гупан. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 50–58.
61. Терлецька Л. Г. Вікова психологія і психодіагностика : підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 608 с.
62. Терно С. Світ критичного мислення: образ і мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 27–35.

63. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.

64. Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти: Наказ МОН України від 19.02.2021 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyiserednoyi-osviti>

65. Тягло О. В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 240–257.

66. Тягло О. В. Критичне мислення: навч. посіб. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 189 с.

67. Тягло А., Воропай Т. Критичне мислення: Проблема світової освіти ХХІ століття. Харків : 1999. 210 с.

68. Українська мова : підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти / Ніна Голуб, Олена Горошкіна. Київ : Грамота, 2024. 272 с.

69. Фурман (Гуменюк) О. Є. Модульно-розвивальна система як об'єкт соціально-психологічного аналізу : дис. ... канд. психол. наук : Київ, 1999. 185 с.

70. Ярушина Т. А. Вікові та статеві особливості креативності у підлітковому віці. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*, 2011. №2 (2), С. 160–165.

ДОДАТОК А

*Лінгводидактична модель навчання української мови в аспекті технології
розвитку критичного мислення*

Фази	Дії учнів	Лінгводидактичний інструментарій	Реалізація
Виклик	<p>Активізують власну компетентність; аналізують особистісні знання, вміння з теми; актуалізують життєвий досвід; мотивують майбутню діяльність; демонструють первинні знання і вміння</p>	<p>Мозковий штурм, евристична бесіда, сократівські питання (фронтальні, групові, парні).</p> <p>Ключові поняття, терміни, одиниці</p> <p>Розбивка на кластери</p> <p>Знаю – хочу знати – дізнався</p>	<p>Фіксація учнями питань, що вони знають; формулювання питань, які ставить перед собою учень і що потребують вирішення; демонстрація ключових слів, висловлення учнями припущення про їх значення, роль тощо; запис слова або фрази, висловлення учням ідей-супутників.</p> <p>Зошит ділиться на три частини: I – «Знаю», – «Хочу знати», – «Дізнався».</p> <p>Учні: читають інформацію (уголос, один одному, про себе), зупиняються після кожного абзацу, по черзі ставлять запитання, аналізують, осмислюють її.</p> <p>Учитель: підсумовує зміст, проєктує і формулює запитання, стимулює до пошуку відповіді, виявляє невідповідність, пояснює незрозуміле, робить припущення про наступний абзац, ставить перспективне завдання.</p>

Осмислення змісту	Контактують з інформацією: читають, слухають, дивляться, експериментують, досліджують, проєктують тощо.	Подвійний щоденник Маркування тексту	Поділ сторінки зошита навпіл. I колонка – інформація, що вразила, викликала спогади, асоціації (життєві, особисті, навчально-спроєктовані) II колонка – особисті думки, питання, роздуми. Фіксація нотатків до тексту на полях: «v» – «відомо, знаю; «-» – не знаю, суперечить тому, що знав; «+» – цікаве, несподіване; «?» – незрозуміле.
Рефлексія	Привласнюють інформацію, продукують власне висловлювання (висловлюють власну думку, аргументують, сприймають думку співрозмовників, обмінюються ідеями, гіпотезами)	Мозкова атака– фронтальне, групове, парне підбиття підсумків. Повернення до ключових слів; зіставлення кластерів. Знаю – хочу знати – дізнався. Маркувальна таблиця. Дискусія	Зіставлення своїх записів, порівняння міркувань до і після роботи; порівняння міркувань, роздумів, думок до і після роботи; Доповнення кластерів; Заповнення III колонки – «Дізнався»

ДОДАТОК Б

*Модель уроку української мови в аспекті технології розвитку
критичного мислення*

Тема	Твір-розповідь про процес праці			
Мета	Навчальна	З'ясувати особливості побудови твору-опису про процес праці за власними спостереженнями, дотримуватися стилю й типу мовлення, доречно використовувати мовні засоби		
	Виховна	Виховувати пошану і любов до праці, прагнення в усьому бути майстром		
	Розвивальна	Розвивати творчі здібності, критичне мислення, увагу, спостережливість, самостійність		
Прогнозована компетентність		Знання	Уміння і навички	Досвід
	Мовленнєва	Узагальнити відомості про стилі і типи мовлення, стилістичні функції мовних засобів	Збирати, систематизувати інформацію для твору, складати твір за планом, дотримуватися стилю і типу мовлення, створювати текст відповідно до ситуації спілкування, оцінювати текст (зміст, форму, задумі мовне оформлення)	Удосконалювати орфоепічну й орфографічну компетентність, набувати досвіду творення власних висловлювань
	Мовна	Усвідомлювати відомості про мовні засоби	Осміслено добирати, утворювати різнотипні мовні одиниці	Знаходити, визначати, будувати різні мовні засоби і використовувати їх у мовленні
	Соціокультурна	Я і національна культура. Роль праці в житті людини. Українська кухня.		
	Діяльнісна	Здійснювати власне цілевизначення, аналізувати, визначати ступені порівняння прислівників, переносити раніше засвоєні знання в нову ситуацію, робити припущення, аргументувати власну думку		
Методи прийоми	Сократівські запитання, спостереження за мовою, інсерт, кластер (групування), РАФТ, метод проєктів, моделювання, рефлексійна бесіда			
Форми	Колективна, групова, індивідуальна			
Засоби	Текст, відеоматеріал, роздатковий матеріал, схеми			
Тип уроку	Урок розвитку комунікативних умінь, урок створення власних висловлень (письмо)			

ДОДАТОК В

Тема: Узагальнення й систематизація вивченого з теми «Дієслово»

Мета уроку:

навчальна: узагальнити й систематизувати знання про загальне значення дієслова, його ознаки, роль в усному і писемному мовленні;

розвивальна: розвивати пам'ять, увагу, творче мислення, пізнавальні здібності, пошукові якості, організаторські навички, культуру мовлення, стилістичну вправність;

виховна: виховувати любов до української мови, художнього слова, повагу до традицій і звичаїв українського народу.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організація класу.

Сьогодні у нас незвичайний урок,

Сьогодні ми зробимо ще один крок

В країну прекрасну, в країну чудову,

Що нас так чекає й звеличує мову

II. Мотивація.

У народі говорять: «Слова щирого вітання дорожчі частування». Усміхніться – і до вас прийде радісний настрій. Хочу, щоб ви були впевнені в собі й задоволені собою. А людина тільки тоді може бути задоволена, коли досягне певних успіхів. Тож бажаю вам успіхів на нашому уроці.

III. Цілевизначення

Тема сьогоднішнього уроку «Узагальнення вивченого з теми «Дієслово». На цьому уроці ми будемо

– ЗАКРІПЛЮВАТИ (знання про дієслово)

– ПОВТОРЮВАТИ (що таке дієслово, його морфологічні та синтаксичні ознаки, правила написання НЕ з дієсловом)

– РОЗВИВАТИ (творчі здібності).

І мені дуже хочеться, щоб на цьому році ви навчилися бачити прекрасне

у звичайному, а з уроку винесли любов до художнього слова, повагу до традицій і звичаїв українського народу.

IV. Моделювання мовленнєвої ситуації.

1. «Гроновання»

Відтворіть у пам'яті поняття про дієслово як самостійну частину мови ; пригадайте , що вам відомо про його форми. Створіть опорні схеми «Дієслово і його граматичні ознаки».

Сьогодні наш урок буде незвичайним. Це – урок-віночок. Квіти – вічні супутники нашого життя. Вони створюють піднесений настрій, надихають на творчість. Вінок – це символ життя, долі, життєвої сили, символ дівочтва. Наші бабусі знали секрети: як плести, де і коли зберігати квіти у вінках. Всього в українському віночку 12 квіточок і кожна з них є оберегом. Дівчаткам плели віночки із семи квіточок. На сьогоднішньому уроці ми будемо плести свій віночок.

Щоб вплести першу квітку, ми пригадаємо вивчений матеріал про дієслово.

2. Сократівські запитання

- Назвіть граматичні категорії дієслова.
- З якою частиною мови найчастіше зв'язане дієслово?
- На які питання відповідає неозначена форма дієслова? Чи вказує на час, особу, число, рід? Як по іншому називається неозначена форма дієслова?
- Яким членом речення може вступати інфінітив?
- Яких видів бувають дієслова, що вони означають і на які питання відповідають?
- Дієслова перехідні – це...?
- Що можуть означати безособові дієслова?
- Яку дію означають дієслова теперішнього часу? За чим змінюються дієслова у цьому часі?
- Яку дію означають дієслова минулого часу? За чим змінюються дієслова минулого часу.

– Яку дію означають дієслова майбутнього часу? Які ж розрізняють форми майбутнього часу?

– Як ми розрізняємо I та II дієвідміни?

– Назвіть способи дієслів, яку дію вони означають.

Прикрашаємо наш віночок квіткою, яка є символом боротьби українського народу за волю. Існує легенда: коли людина втрачала когось рідного, то процвітала пролита кров маковою квіткою в українському вінку.

Щоби вплести наступну квіточку, потрібно розшифрувати її символічне значення. Для цього необхідно написати розподільний диктант і за першими буквами ми прочитаємо слово, додавши у кінці ь. Ми запишемо дієслова у три рядки.

Мрію

Уточнюю

Доказав би

Радів би

Іди

Співай

Танцюй

Ь

У нас утворилось слово «МУДРІСТЬ». Символом мудрості, людського прозріння, краси і величі неба є волошка. Це лікарська рослина. Відвари з неї п'ють при сильному кашлі.

Щоб вплести третю квітку, виконаємо наступне завдання.

Але спочатку кілька слів про цю квітку. Вона дарує здоров'я роду людському. Гоїть ранки чи виразки. Квітка смерть перемагає, тож ніколи не вмирає. От безсмертником зветься. На здоров'я нам дається.

3. Творче спостереження. Робота з текстом

Уважно прочитайте текст. Які почуття викликає у вас прочитане? До якого стилю мовлення належить текст, доведіть це.

Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша, хоч і розп'ята на хресті

історії, але свята. Воскреснемо! Бо ми вічно були на цій Богом даній землі як народ. І рідне небо хай пошле нам силу для життя!

Воскреснемо! Бо світить нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля».

Подивімося на своє небо і думкою полиньмо аж до сонця і зірок, і гляньмо на трепетну Землю. І тоді відкриється нам на зелено-голубому лику планети край, що нагадує собою серце України. Ні, немає кращої землі, ніж наша.

(За Я. Гояном)

Завдання до тексту.

1. Знайдіть у тексті дієслова. Дієслова якого часу є найбільш уживаними в тексті? Чому?

Вплітаємо ромашку – символ доброти, ніжності, чистоти. Знов чекає праця нас.

4. «Асоціативний куш»

Доберіть дієслова, які асоціюються зі словосполученням «*робити добро*». Від двох виділених дієслів утворіть усі можливі форми, запишіть їх.

А ми продовжуємо свою роботу. Вплітаємо до нашого віночка яблуневий цвіт – символ материнської любові.

5. Коментоване письмо

Замінити фразеологізми дієсловами.

– *Плутатись під ногами* – *заважати*.

– *Читати проповідь* – *критикувати*.

– *Мозолити руки* – *працювати*.

– *Розсипати кислиці* – *плакати (умиватися слізьми)*.

– *Задирати ніс* – *зазнаватися, ставати зарозумілим*.

– *Пекти раків* – *червоніти*.

– *Накивати п'ятами* – *тікати*.

– *Пастити задніх* – *відставати*.

– Як води в рот набрати – мовчати.

– Взяти гору – перемогти.

– Водити за носа – обманювати.

– До якої форми дієслова належать записані дієслова? (Інфінітив)

Щоб вплести наступну квіточку - це барвінок, ми попрацюємо у групах.

6. «Діаграма Вена» (Робота в парах)

Прочитати вірш. Виписати в «Діаграму Вена» дієслова доконаного і недоконаного виду. Середину заповнити спільними ознаками дієслів.

Мамин рушник

Дивлюся мовчки на рушник,

Що мати вишивала

І чую гуси зняли крик,

Зозуля закувала.

Знов чорнобривці зацвіли,

Запахла рута-м'ята,

Десь тихо бджоли загули,

Всміхнулась люба мати.

І біль із серця раптом зник,

Так тепло-тепло стало.

Цілую мовчки той рушник,

Що мати вишивала.

Барвінок – символ життя людської душі. До людської оселі тягнеться. Взимку відвар барвінку п'ють від простуди, влітку барвінком прикрашають святковий стіл, хату, плетуть весільні віночки, букетики. Цілий рік його шанують, вважаючи символом життя. Додаємо квітку до нашого віночка.

Залишилося вплести останню рослину. Як ви гадаєте, що це буде? Вплітаємо калину – символ України, вроди і чистоти.

7. Вправа «Я - редактор»

Сьогодні ми спробуємо зробити чистішою нашу мову, усунувши лексичні помилки.

Виключення з правил; відкрити підручник; сказати лише, приймати участь; вірна відповідь

І ми влітаємо до нашого віночка останній елемент – калину.

V. Підсумковий етап.

Вчитель. Діти, отак, влітаючи квіточки у віночок, ми підійшли до кінця уроку. Сподіваюсь вам було цікаво.

Рефлексія. Оцініть свою діяльність на уроці за допомогою світлофора («зелений» – все зрозуміло, «жовтий» – є труднощі, «червоний» – багато незрозумілого).

VI. Домашнє завдання.

Вчитель: Дякую всім за роботу на уроці, за те, що були старанними і щирими, бажаю успіхів.